

ԱՐՍԷՆ ԴԻՄԱՔՈՆԵԱՆ

ՇԻՐՎԱՆՁԱԴԵԻ

մաս երկրորդ

(Շարունակութիւն 1)

X

Սկզբում Գայիանէի անսպասելի բարեկամական վարմունքը Դիմաքսեանին պատճառեց մի անսովոր բերկրութիւն: Տուն վերադառնալով, նա անընդհատ շփացնում էր և քնթի տակ երգում: մի բան, որ երբէք չէր արել և որ հետեւեալ օրը կրկնելով շատ ուրախացրեց և շատ զարմացրեց Սիրականին: Գայիանէն նրան չէ ատում, չէ արհամարհում: Նա մինչև անգամ յանդիմանում է նրան, թէ ինչո՞ւ աչնպէս երես է դարձրել նրանից:

Բայց անցաւ առաջին տալաւորութիւնը, և Դիմաքսեանի լուրջ միտքը շուտով մոռացաւ տարօրինակ բերկրութիւնը: Դարձեալ մտաւորանշութիւնը տիրեց նրան, և այս անգամ աւելի ծանր մի մտաւորանշութիւն:

«Ի՞նչ օգուտ, ի՞նչ օգուտ, գոչեց նա յանկարծ, բեւուաժի սկէս կանգ առնելով սենեակի մէջ տեղում, չէ որ այսուհետեւ ուշ է և շատ ուշ»:

Միթէ բաղդը կարող է այլ ևս ժպտալ նրան, և ի՞նչպէս: Ո՛չ, նա չը պիտի մօտենար Գայիանէին, չը պիտի խօսէր նրա հետ: Ի՞նչ ասպացոյց կայ, որ այդ սիրուն տիկինը չէ ուզում նրան ծաղրել իւր մոքում:

Նա մի բարկացոտ շարժում գործեց, շտապով հագնեց և դնաց դպրոց: Այստեղ երկպառակութիւնները օրից օր սաստկանում էին: Արդէն բացարձակ խօսւում էր, թէ առաջիկայ տարի Խնիաթեանը տեսուչ պէտք է նշանակուի:

Դիմաքսեանի դրութիւնը քանի դնում վատանում էր: Այժմ ամենքն էին նրա դէմ: Ամբողջ մեծ պասի ընթացքում Խնիաթեանը աշակերտներին, առանց տեսչի հրահանի, տանում էր եկեղեցի: Չարհարման շաբաթը նա ինքն էլ նրանց հետ հաղորդեց, իւր դէմքի վրայ պահելով խորին ջերմեռանդութեան արտայայտութիւն:

Նկատուի էր, որ հեռոգհեռէ աշխատում էին դպրոցից վանել այն բոլոր վերանորոգութիւնները, որ Դիմաքսեանը մոցրել էր այնտեղ: Եւ այդ բոլորը կատարւում էր հոգաբարձուների ղիտութեամբ: Դիմաքսեանը բարկանում էր, կատաղում, բողոքում: Նրա առջև դնում էին դպրոցի կանոնադրութիւնը և հոգաբարձութեան իրաւունքները:

Ցաւալի և վշտալի էր նրա համար տեսնել, թէ ինչպէս նորից աշակերտները սկսում են թառամել, նորից անհետանում է նրանց դէմքերից զարթոնթիւնը և տեղի տալիս ճնշող մեղամաղձութեան: Եւ նա գիտէր, որ այդ բոլորի իսկական հեղինակները երկու մարդ են—Բարաթեանը և Վէքիլեանը:

Ձէր կարելի ասել, թէ այդ մարդիկ բոլորը բացառապէս Դիմաքսեանի ջգրու էին անում: Ո՛չ, մեծ մասամբ այդ բղխում էր նրանց համոզմունքից: Աշակերտների մէջ յղացած հլութիւնը նրանք համարում էին համեստութիւն, երկիւղը—հեզութիւն: Դա էր նրանց աչքում բարոյական դիսցիպլինան:

—Այժմ դպրոցը դպրոցի է նման և ոչ թէ նիհիլիստների ժողովարանի,—կրկնում էր Վէքիլեանը, ձեռները հաճոյքով շփելով միմեանց:

—Այո, իհարկէ, - պատասխանում էր Բարաթեանը,—եթէ ոչ, առաջ ամեն մի դըւլիս առանձին գաղափար ունէր: Ամեն մի աշա-

կերտ արդէն խօսքը այսպէս էր սկսում: «Իմ կարծիքով...» Աշա-
կերտ և կարծիք...

— Բայց պէտք է տեսնի մասին էլ հողանք:

— Կարիք չը կայ, նա այժմ ատամները հանած անվտանգ
դալ է, թող ինչքան ուզում է— մռնչի:

Հոգաբարձութեան ծայրացեղ կամայականութեան դէմ Դի-
մաքսեանը զրաւոր բողոք ուղարկեց Սինոդին: Բայց անցել էր
հինգ շաբաթ և դեռ պատասխան չէր ստանում:

— Եւ երբէք չես ստանալ,—ասաց մի օր բժիշկ Սալամբէկեանը:
— Ինչո՞ւ:

Բժիշկը ասաց, թէ բողոքը այժմ առաջնորդի գրասեղանի
մէջ է: Դիմաքսեանը սխալել էր, անմիջապէս դիմելով Սինոդին. նա
պէտք է առաջնորդի միջոցով բողոքէր: Այժմ թող նա սպասի սրբա-
դանի վերաքննութեան:

— Քեզ ո՞վ ասաց այդ, — հարցրեց Դիմաքսեանը:

— Վէքիլեանը:

Բժիշկը պատմեց, թէ նախընթաց օրը սաստիկ ընդհարում է
ունեցել իրաւաբանի հետ Դիմաքսեանի պատճառով: Վէքիլեանը
աշխատելիս է եղել ապացուցանել, որ տեսուչը իւր դաղափար-
ներով դպրոցը տակն ու վրայ է արել: Սալամբէկեանը հաստատել է,
թէ Վէքիլեանը և Բարաթեանը իրանց դաղափարներով դպրոցը
ուզում են բարոյական անկեղանոց դարձնել: Վէճը հասել է ծայրացե-
ղութեան, երկու ընկերները միմեանց վիրաւորական խօսքեր են ասել:

— Ես սառնարիւն մարդ եմ, բայց այդ անխիղճը մի այնպիսի
սատանայական ակնարկութիւն արեց, մի այնպիսի թմական տւեց
քեզ, որ արիւնս զլխիս խիւսեց, ես ուզում էի նրան ապուսկել:

Խօսակցութիւնը տեղի ունէր Մսերեանի սենեակում: Իդէա-
լիստը վրդովւած ականջ էր դնում, սակայն խօսակցութեանը չէր
մասնակցում:

— Այժմ ի՞նչ կը հրամայես անել, — դարձաւ Դիմաքսեանը նրան:

— Կը հրաժայեմ, որ մրցումդ շարունակես:

— Առանց զէնքի, միայնակ:

— Քո զէնքը թող լինի ճշմարտութիւնը, եթէ համոզւած ես,
որ նա քո կողմն է:

—Այդ կը նշանակէ երկաթէ պատը եղունգներով փորելը

—Փորժը, բայց մի հրաժարելի գործից։

—Ես չեմ հրաժարելի, բայց իրանք կը հրաժարեցնեն։

—Խելօք մարդիկ նրանց վարմունքը կը համարեն բռնութիւն։

—Իսկ ես կ'ասեմ,—մէջ մտաւ բժիշկ Սալամբէկեանը,—որ խելօք մարդիկ կը ծիծաղեն Արսէնի վրայ։ Ասա խնդրեմ, քո կարծիքով, ովքեր են այդ խելօք ասածներդ։ Չըլինի թէ քեզ և ինձ ես համարում։ Երեսիդ խաչակնքիր ու մեղայ եկ։ Այո, մեծապատիւ պարոն օպտիմիստ-իդէալիստ, խելօքը նա է, ով որ իւր յարեկամի ոտների տակ ձմերուկի կծեալ է դնում, որ նա մի լաւ սարսուռմորտալ անիւ Այսպէս է անում ընկերը ընկերով, իսկ թշնամիները, ինիաթեանները և նրանց նմանները, գիտես ինչ են անում։ Նրանք հասարակութեան մէջ տարածում են, թէ Դիմաքսեանը կաշառուած դաւաճան է, հասկանա՞ւ ես ինչի մասին է խօսքս...

—Ինիաթեանը, իմ մասին, —գոչեց Դիմաքսեանը խեղդաւած ձայնով։

Բոլան կատաղութիւնը դուրս խլեց նրա կրծքից մի երկարատեւ դառն ծիծաղ։ Ձեռը խփելով ճակատին, նա ուժասուղառ նստեց աթոռի վրայ, կրկնելով։

—Ե՞ս դաւաճան, ազգավաճառ...

Անցել էին մի քանի օրեր այդ խօսակցութիւնից։ Դիմաքսեանը տանը նստած խորհում էր իւր անեղիքի մասին։ Տօն օր էր։ Յանկարծ նա լուսամտի առաջ, պատշգամբի վրայ, տեսաւ մի խումբ աշակերտներ, որ, միմեանց ուսերի վրայով գլուխները բարձրացրած, նայում էին դէպի ներս։

Նա դուրս եկաւ և հարցրեց, ինչ են կամենում։

—Բողոք ունենք, պարոն տեսուչ։

—Մտէք։

Միմեանց ետեից, ամաչելով ու քաշւելով, ներս մտան վեց պատանիներ տասնութութից մինչև քսանութեկու տարեկան։ Բոլորին էլ Դիմաքսեանը առանձին առանձին ճանաչում էր, բոլորն էլ գիւղացիներ էին՝ հինգերորդ ու վեցերորդ դասատան աշակերտներ։

Գլակները փորների վրայ պահած, նրանք շարւեցին պատի տակ, «Աւետիս» ասող տիրացուների պէս։

—Ի՞նչ էք կամենում:

Աշակերտները իրանց միջից մէկին բռնելով առաջ դրեցին: Դա ամուր կազմաճեղով, դէմքի խոշոր դժերով լուեցի Մարաքեանն էր, թւաբանութեան մէջ ամենից ընդունակ աշակերտը:

—Պարոն տեսուչ, — խօսեց նա, առաջ նայելով իւր գլխին, յետոյ առաստուղին, յետոյ տեսչին, — մենք բողոքում ենք:

Նա շփոթւած էր, հազիւ կարողանում էր բառերը արտասանել: Դիմաքսեանը խրախուսեց նրան և բարեկամօքար հրաւիրեց ամենքին նստել: Բայց աշակերտները գլխակները շուռ տուցին ձեռներում, հազեցին, այս ու այն ոտի վրայ տատանեցին և չը նստեցին: Մարաքեանը շարունակեց.

—Մեզ հետ շատ վատ են վարւում, պարոն տեսուչ, կարծես, մենք վայրենիներ ենք:

—Առանց աւելորդ խօսքերի, պատմի՛ր, ինչ-որ պատահել է: Ո՞վ է ձեզ հետ վատ վարւում:

—Վերակացուները: Երէկ երեկոյեան միասին հաւաքւած «Արկածներ» էինք կարդում: Յանկարծ հերթակալ վերակացու պարոն Թունիբէկեանը եկաւ գիրքը ձեռքիցս խլեց, գլխիս խփելով ասաց. «Բռի լօռեցի, քեզ չեմ ասել ընկերներիդ մի՛ անբարոյականացնիլ»:

—Ձեզ արգելել են այդ գիրքը կարդալ:

—Այո:

—Ուրեմն պարտաւոր էիք չը կարդալ: Այդ է միայն ձեր բողոքը:

—Ոչ, պատճառներ շատ կան: Զորքորդ դասատանը Մուրգուզեանին, հինգերորդ դասատանը Մարբաղեանին, վեցերորդում Սալանեանին մեր գլխին լրտես են նշանակել:

—Լրտես, — զուեց Դիմաքսեանը զարմացած:

—Այո, մեր ընկերներին մեր գլխին լրտեսներ են նշանակել: Ինչ-որ խօսում ենք՝ ասում են Խիթթեանին, նա էլ յայտնում է հոգաբարձուներին: Մենք ի՞նչ ենք անում, մենք ուրիշ չենք անում:

Յետոյ աշակերտները միմեանց ետեւից պատմեցին մի քանի վրդովեցուցիչ դէպքեր: Անցեալ օրը Սարաֆեանը գիշերօթիկների համար թուֆ էր դնել իւր փողով: Վերակացու Դիլբիեանը տեսել էր թէ չէ՝ առել էր թուֆը նրա ձեռից և ամանով թափել Սարաֆեանի

գլխին: Այսօր էլ Ինխաթեանը աշակերտներին ասել է. «Էսել եմ. խօսք էք կապել վերակացուններին ծեծելու, խառնակիչների ազգանունները ծոցատետրումս նշանակել եմ, պէտք է հոգաբարձութեանը յայտնեմ, որ բոլորին վնասի դպրոցին»:

— Բայց ճշմարիտ է, կամեցել էք ծեծել:

— Մտքներովս էլ չէ անցել, — պատասխանեց Մարաքեանը:

— Այո, մտքներովս էլ չէ անցել, — կրկնեցին միւսները:

— Մենք միայն Զալբամեանի մասին ենք խօսել մեր մէջ:

Պարոն տեսուչ, նա մաքուր մարդ չէ, անպիտան մարդ է, բայց ծեծելու մասին խօսք չէ եղել:

— Այո, Զալբամեանը անպիտան մարդ է:

— Կեղտոտ է:

— Անբարոյական է:

— Լաւ, բաւական է, — ընդհատեց Դիմաքսեանը մեղմ ձայնով, — շատ ուրախ եմ, որ ծեծելու մասին չէք մտածել: Դա վարենութիւն կը լինէր, այդ տեսակ բաներ երբէք չ'անէք:

Բայց պատգամաւորները զրդուած էին: Նրանք միաբերան պահանջեցին, որ Զալբամեանը հեռացւի դպրոցից. հակառակ դէպքում, ասացին, թէ ստիպուած կը լինեն զիմեւ այդ վայրենի միջոցին:

— Այո, կը ծեծենք նրան:

— Անպատճառ կը ծեծենք:

— Կը ջարդենք:

— Եթէ դուք թոյլ կը տաք:

— Այո, եթէ դուք թոյլ կը տաք, պարոն տեսուչ:

— Մենք ձեզանից ենք միայն վախենում:

— Մենք միայն ձեզ ենք յարգում...

Մէկը, մի շիկահիւ պատանի, մինչև անգամ բռունցքը սեղմելով, մի քանի քայլ առաջ դրեց այնպէս, որ, կարծես, նոյն վայրկեանին պատրաստ էր յարձակել նոյն իսկ Դիմաքսեանի վրայ:

— Այն էլ ասա, այն էլ ասա, — շշնջացին մի քանիսը Մարաքեանի ետևից:

Առաջնորդ-պատգամաւորը դարձեալ նայեց դռակին, շապիկի փեշերը ուղղեց և արտասանեց.

— Պարոն տեսուչ, մի բան էլ կայ:

—Ի՞նչ է:

—Ձեզ վրայ էլ լրտես է նշանակւած:

—Ի՞նչ վրայ, ո՞վ է նշանակել:

—Ձենք իմանում, միայն դուք ինչ-որ աշակերտների մօտ խօսում էք, պատմում են պարոն Խնիաթեանին:

Դիմաքսեանը չը կարողացաւ իւր զարմանքը թաղցնել, բայց, միևնոյն ժամանակ, չը հարցրեց, թէ ով է իւր վրայ լրտես նշանակւած: Առհասարակ նա չը թողեց այդ մասին երկար խօսել:

—Այժմ ինձանից ի՞նչ էք պահանջում,—հարցրեց նա:

—Խնդրում ենք, որ դուք մեզ պաշտպանէք: Մենք եթէ մինչև օրս անկարգութիւն չենք արել, ձեզ յարգելուց չենք արել: Մենք զիտենք, որ դուք մեզ սիրում էք, թոյլ տւէք, պարոն տեսուչ, մենք նրանց կը խրատենք:

—Այո, կը խրատենք:

—Ձարդ ու...

—Սուս, լռեցէք: Ի՞նչ ասացի ձեզ. երբէք թոյլ չեմ տալ ձեզ այդ տեսակ վայրենութիւն: Եթէ ինձ մօտ խորհրդի էք եկել, շատ շնորհակալ եմ: Այո, ես ձեզ սիրում եմ, ուրեմն դուք էլ լսեցէք իմ խորհուրդը և կատարեցէք: Ահա ինչ. գնացէք, հանգիստ շարունակեցէք ձեր դասերը, քննութիւնները վերջացրէք: Արձակուրդներից յետոյ, ես յուսով եմ, ձեր դրութիւնը կը փոխուի: Նա կամենում էր առ ժամանակ խաղաղացնել բոլորքւած սրտերը, բայց այդ շատ էլ դիւրին բան չէր: Պատանի պատգամաւորները այնչափ զրգուած էին, որ տեսչի հանդարտ յորդորները նրանց աւելի վրդովեցնում էին: Վերջապէս, Դիմաքսեանը խոստացաւ անպատճառ և շուտով միջամտել հոգաբարձութեան առաջ նրանց մասին, և պատանիները հրաժեշտ տւեցին, կրկնելով.

«Ձեր խաթրու կը համբերենք»:

XI

Մի քանի օր անցած դպրոցում լուր տարածւեց, թէ տեսուչը աշակերտներին յորդորում է ապստամբել: Պատմում էին, թէ այս նպատակով նա իւր մօտ է կանչել մի խումբ չարամիտ առաջաւորներ և ապստամբութեան հրահանգը տւել:

Ինիաթեանը պնդում էր, թէ առաջին յարձակումը իւր վրայ պէտք է լինի, պիտան զի Դիմաքսեանի գլխաւոր հակառակորդը ինքն է։ Նա ամեն ճիգ գործ է դրել այդ պետեցնորի անմիտ, քննասակար դադափարներին առաջն առնելու։ Նա կամեցել է զպրոցը պիկել անկումից։ Շատ հասկանալի է, որ Դիմաքսեանը չը պիտի մարսէր նրան։ Բայց նա երկնոտ մարդ չէ, պատրաստ է շնահատակել իւր համոզմունքների և նորագոյն սերնդի փրկութեան համար։

Վերակացու Զալբամեանը բակի մի անկիւնում գտել էր մի կոյտ քարեր։ Նա երդուում էր, թէ խառնակիչներն են վաղորօք այդ քարերը պատրաստել ասպտամբութեան համար։

Հինգերորդ դաստան։ Լրտես Մարբադեանը երաշխաւոր էր Զալբամեանի ասածի ճշմարտութեանը։ Իւր կողմից նա հաւատացնում էր, թէ մի քանիսի մօտ մինչև անգամ ատրճանակ է նկատել։ Իսկապէս նա վեցերորդ դաստան աշակերտ Աֆրիկեանի գլուպանում մի բան նկատել էր, բայց հաստատ չը գիտէր ատրճանակ է թէ վարունգ, որ Աֆրիկեանը շատ էր սիրում և միշտ գաղտնի ուտում էր։

Հոգաբարձութիւնը անմիջապէս խառն նիստ հրաւիրեց ուսուցիչների հետ։ Երեկոյ էր, ամենքը սպասում էին նախագահի գալստեանը։ Դիմաքսեանին ներկայացած վեց պատգամաւորներին փակել էին առանձին առանձին սենեակներում։ Նրանց պէտք է հարց ու փորձի ենթարկէին ջուկ-ջուկ, ուստի անջատել էին միմեանցից, որպէսզի խօսք մէկ անելու միջոց չունենան։

Դիշերօթիկներին վաղօրօք քշել էին ննջարանները, դռները փակել էին և պահապան դրել մի հաստաբաղուկ մշեցու, որ չը գիտեր, թէ այդ ինչ իրարանցում է սկսել։ Հայրենիքի տխուր վիճակից վշտացած հայաստանցին այնքան ծարաւ էր թշնամուարիւնին, որ երեւակայում էր, թէ ամեն մի գիշերօթիկ մի եղիդ է։ Եւ, կարծես, պատրաստ էր մահակը լզարները այն գլխին, որ կը յանդգնէր դռներից դուրս ցցւել։

Նիստին հրաւիրւածները շփոթման մէջ էին։ Շտապով անցնում էին մի սենեակից միւս սենեակ, խորհրդաւոր կերպով միմեանց ականջին շշնալով ասպտամբութեան մանրամասն պարագաները։

Վէքիլեանը չափից դուրս վախեցած էր: Ինիաթեանը նրան հաւատացրել էր, թէ ապստամբութեան հրահանգի մէջ նրա անունը երկրորդ տեղն է բռնում: Նա հերթակալ էր: Իբրեւ թէ չարամիտները պէտք է սպասէին նրա զայստեանը՝ և Ինիաթեանից յետոյ նրան հարածէին:

— Ի՞նչ յանդգնութիւն, ի՞նչ յանդգնութիւն, — կրկնում էր նա անդադար, — բաց ի՞նչպէս բաց արեցիք դաւադրութիւնը, պատմեցէք, պատմեցէք:

Սակայն ոչ ոք հաստատ չը գիտէր, թէ դաւադրութիւնն եղել է, թէ չէ: Բանն այն էր իսկապէս, որ նախընթաց օրը վերակացու Ջալբամեանը Մարաքեանից հարցրել էր, արդեօք ի՞նչու երկու օր առաջ նա իւր ընկերների հետ ներկայացել էր տեսչին: Մարաքեանին այդ հարցը շփոթեցրել էր, որովհետեւ նա երեւակայել չէր կարող, թէ իւր պատգամաւորութիւնը, բացի հինգ աշակերտներից, ուրիշ մէկին յայտնի է: Ջալբամեանը ստիպել էր նրան խոստովանել, սպառնացել էր և վերջը, տեսնելով, որ ոչինչ չէ ազդում, մի կեղտոտ չիշոց էր տւել Մարաքեանին: Տաքարիւն պատանին, չը կարողանալով իրան զսպել, ապտակել էր կոպիտ վերակացուին, աւելացնելով.

«Ձեզ բոլորին էլ պէտք է այսպէս պատժենք»:

Ջալբամեանը աղմուկ էր բարձրացրել, և ամենքին համոզել, որ ահագին դաւադրութիւն կայ աշակերտների մէջ ուսուցիչների և հոգաբարձութեան պէմ:

Բարաթեանը շատ սառն էր պահում իրան: Նա ընդդէմ էր ամեն մի ծայրայեղ միջոցի: Նա ասում էր, թէ բնութեան խառնակութեան ժամանակ սառնասրտութիւնը ամենազօրեղ զէնքն է մարդու համար: Նա պնդում էր, որ ամեն ինչ պէտք է զաղտնի կերպով անել, գործը չը պիտի հուշակել, եթէ ոչ դպրոցի ճակատագիրը կարող է վտանգի ենթարկւել: Սակայն Վէքիլեանը, Ամրակում Աֆանասիւեիչը և ուրիշները համոզել էին նախագահին, որ տեսչին հրաւիրէ ժողովի նիստին, ամենքի առաջ հարց ու փորձ անէ և յետոյ յանդիմանէ:

«Ի՞նչ երեւիլի տեսարան, ի՞նչ էջէկոտ, մոռածում էր Վէքիլեանը, տեսնել Դիմաքսեանին մեղադրեալի նստարանի վրայ, ամօթահար և ճնշած իւր յանցանքի ծանրութեան տակ»:

Սկզբում Դիմաքսեանը զարմացած և շփոթւած էր՝ Նա լսել էր անհեթեթ լուրը, բայց խառն ժողովի մասին տեղեկութիւն չունէր։

Նրան վերին աստիճանի քաղաքավարի կերպով հրաւիրեցին նստել ընդհանուր սեղանի շուրջը, որ ծածկւած էր կանանչ մահու-դով։ Բայց նա հասկացել էր բանի էութիւնը, գիտէր, որ ամենքը իրան մեղադրեալ են համարում։ Նա մի հայեացք ձգեց հանդիսաւոր ժողովի վրայ, մի կէս արհամարհական և կէս՝ բարկացող հայեացք, և առաց։

—Ոչ, ես այդ սեղանի շուրջը չեմ նստիլ։

Եւ, մի աթոռ վերցնելով, նստեց ժողովից հեռու, պատի տակ։ Նախագահը, իւր դէմքին տալով լուրջ քայքայ ներողամիտ ար-տայայտութիւն, մի համառօտ ճառով բացադրեց ժողովի նպատակը։

—Ոչ վասն պատժելոյ զմեղաւորս, այլ վասն ամբառնալոյ զմեղս,—աւարտեց նա իւր ատենաբանութիւնը Այսմաւուրքի թէ նարականի խօսքերով, ոչ ոք չը գիտէր։

Դիմաքսեանը լուռ լսում էր։ Այժմ նա բոլորովին հանգիստ էր, այնպէս, որպէս երբէք չէր եղել այդ մարդկանց ներկայութեամբ։ Նրան չէր վրդովեցնում մեղադրեալի վիճակը, որի մէջ դրել էին նրան։ Նա այդ բանի վրայ մտքում ծիծաղում էր։ Նրան զայրաց-նում էր այդ հասարակական ներկայացուցիչների վարմունքը առ-հասարակ որպէս վարմունք։

Երբ նրան հարցրին—արդեօք ճիշդ է, որ նա դրդել է աշակերտ-ներին ապստամբել—զլուխը ցաւակցաբար շարժելով, արտասանեց.

—Եթէ իմ պատասխանը ձեզ զոհացնէր, անկասկած այս ժո-ղովը տեղի չը պիտի ունենար։ Ուրեմն ինչո՞ւ էք դիմում ինձ, շա-րունակեցէք ձեր դատաստանը։

—Մէկիկ մէկիկ առաջ բերէք յանցաւորներին,—հրամայեց նախագահը։

Զալբամեանը աներեւութացաւ և մի րոպէ չ'անցած ներս բերեց մի տասնութ տարեկան պատանի։ Դա վեց պատգամաւորներից մէկն էր։

—Այդ դու ես, Կարբինեան. ճանաչում եմ, որդեակ, պատ-միր յանցանքդ։

Տիրեց ընդհանուր լուսթիւն: Երեսուն ու երեք հայեացքներ միաժամանակ բևեռեցին սլառանի վրայ: Հանդիսաւոր ժողովը նրան շփոթեցրեց: Նա գունատ էր, կարմրեց, դողաց և միայն կարողացաւ արտասանել.

—Ներեցէք...

—Կը ներենք, որդի, ասա մեղքդ, մի՛ վախենար: Մենք քեզի չենք մեղադրիլ, դու տհաս ես, զի ոչ գիտես զոր ինչ գործես: Անշուշտ քեզի այլ և այլ յորդորողներ եղել են, չիշատակիր անունները, տեսնենք:

—Ես չը գիտեմ, ես չեմ խօսել, Մարաքեանը և Աբիկեանը գիտեն...

—Երեք օր առաջ, այսինքն ամսոյս վեցին, օրն հինգշաբթի, առաւօտեան տասն ու մէկ ժամէն ցտասներկու ու կէս ժամը, զի մօտ եղել էք:

—Պարոն տեսչի մօտ:

—Այսպէս Պարոն քարտուղար. եղել ենք պարոն տեսչի մօտ:

—Ինչո՞ւ համար եղել էք այնտեղ:

—Բողոքելու:

—Ումի՞ր դէմ:

—Վերակացուների:

—Այսպէս: Պարոն քարտուղար. բողոքելու վերակացուների դէմ:

Վէբիլեանը ինչպէս իրաւաբան-փաստաբան հարկ համարեց նախազանի խօսքը ընդհատել: Նա մի քանի քննական հարցեր տուեց մեղադրեալին: Պատանին այնքան շփոթեց, որ ամեն քայլում ինքն իրան հակասում էր: Վերջապէս, նա արտասուեց: Թեից բռնելով՝ նրան դուրս տարեցին:

Երկրորդ պատգամաւորը եղելութիւնը պատմեց աւելի անխռով: Որքան նրան զանազան հարցերով նեղն էին դցում, միշտ կրկնում էր.

—Պարոն տեսուչը մեզ խրատում էր հանգիստ մնալ:

Իսկ այդ միջոցին տեսուչը այնպէս էր նստել, որ քննողները չը գիտէին անգամ, թէ նա ներկայ է:

Նոյնը կրկնեցին երրորդ, չորրորդ և հինգերորդ աշակերտները: Վերջապէս, հերթը հասաւ դիւսաւոր պատգամաւորին: Մարա-

քեանը անվեհեր ներս եկաւ, գլուխը բարձր պահած, հպարտ, ինչպէս վայել էր օրւայ հերոսին: Երևում էր, որ նա արդէն ամեն պատիժ աչքի առաջ էր առել: Ուստի իրան տւած քննական հարցերին նա պատասխանում էր համարձակ, աներկիւղ և մինչև անգամ կոպիտ եղանակով:

Երբ հարցրին տեսչի մասին, նա դրականապէս պատասխանեց.

— Եթէ պարոն տեսուչը չը լինէր, մենք անպատճառ պէտք է ապստամբէինք:

Ժողովը շնչեց: Վէքիլեանը փսփսս ց Բարաթեանի ականջին. աւմենքը կաշառւած են:

Այն ինչ Մարաքեանը, դառնալով իրան ներս բերող վերաւ կացուին, աւելացրեց.

— Շնորհակալ եղէք պարոն Դիմաքսեանից, որ մի ապտակով միայն ազատուցիք, թէ չէ՝ ձեր ոսկորները ջարդ ու փշուր պէտք է անէինք...

— Դուրս բերէք Բենեդեքերուղի զաւակին, — գոչեց նախագահը համբերութիւնը հառած:

Վերակացուն յանդուգն աշակերտին դուրս մղեց: Ժողովականները շփոթւած նայում էին միմեանց:

Վէքիլեանը մինչև դռները աչքերով ուղեկցեց աշակերտին: Նա վախենում էր՝ մի՞ գուցէ Մարաքեանը գրպանում մի բան ունէ և իսկոյն կ'արձակի նրա գլխին: Յետոյ նա լուսամտին նայեց և տեղը փոխեց. չէ՛ որ ապստամբը կարող էր դրսից էլ քարեր արձակել:

— Պարոն քարտուղար, «ձեր ոսկորները ջարդ ու փշուր կ'անէինք» բառերը չը մոռանաք: Այժմ, գերամեծար տեարք, կարծեմ այսօրւայ արտաքոյ կարգի նիստը պէտք է աւարտւած համարել:

Դիմաքսեանը նստած էր դեռ լուռ, ոչինչ չէր ասում: Նա գլուխը հպարտ պահած՝ հեգնօրէն ժպտում էր և արհամարհական հայեացք ձգում իւր նախկին ընկերակիցների վրայ:

Բարաթեանը, որ ամօթահար էր եղել, մտածում էր՝ ինչպէս մի կերպ դուրս գայ անյարմար դրութիւնից:

— Սրբազան հայր, — արտասանեց նա, որքան կարող էր իւր դէմքին տխուր լրջութիւն տալով, — նախ քան ժողովը արձակելը, պէտք է յարգելի տեսչին խնդրել, որ ներկայ թիւրիմացութիւնը

բացադրէ։ Այն, եւ կարծում եմ, որ այս բոլորը թիրիմացութիւն է, ուրիշ ոչինչ։ Մեր հողեկան տրամադրութեանը և մեր բարի նպատակին անտեղեակ մարդը կարող է կարծել, որ այստեղ մենք մի տեսակ դատաւորներ ենք, իսկ մեծապատիւ պարոն Դիմաքսեանը մեղադրեալ։ Այն ինչ ոչ դատաստան կայ և ոչ քննութիւն։ Մեր բոլորի ցանկութիւնը մի բան է. վերացնել մեր ազգային թանգազին հիմնարկութիւնից մի անգամ ընդ միշտ բոլոր անհաճոց երկպառակութիւնները։ Ես համոզւած եմ, որ մեր մեծապատիւ պարոն տեսուչը մեզանից աւելի է փափաղում, որ այս հիմնարկութիւնը ազատ լինի տխուր անցքերից։ Ուրեմն խնդրենք յարգելի պարոն Դիմաքսեանին, որ նա մեզ մի եւք ցոյց տայ։

Այդ միջոցին Դիմաքսեանը ոտքի էր կանգնել։ Նրա աչքերի մէջ փայլում էր կատաղութիւնը կծու հեգնութեան հետ։ Նրա երեսի բոլոր մկանունքները դողում էին։

Ամենքը նայեցին նրա կողմ։ Վէքիլեանը ինչ-որ շշնջաց նախազանի ականջին։ Նախազանը նայեց Բարաթեանի երեսին, և նրանք հայեացքներով խօսեցին միմեանց հետ։

Խնդիրն այն էր, որ ամենքը անասորժ դրութեան մէջ էին, ամենքը զգում էին մի տեսակ ամօթ Դիմաքսեանից և չը զիտէին, ինչպէս վերջ տալ տեսարանին։

Այն ինչ՝ Դիմաքսեանը, խորին արհամարհանքով լսելով Բարաթեանի ասածները, քանի մի վայրկեան լուռ նայեց ամբողջ ժողովին և ապա զօրեղ և խրոխտ ձայնով արտասանեց.

—Ողորմելիներ։

Այս մի հատիկ բառը, արձակած վրդովւած և աներկիւղ կրծքից, ցնցեց ամենքին, կաշկանդեց բոլորի ուշքը։ Մեղադրւածը վայրկենաբար նրանց աչքում փոխւեց մի զօրաւոր ախաանի, որ ինչպէս մարմնացած վրիժառութիւն կանգնել էր նրանց գլխին, աչքերից կայծեր ցայտեցնելով։

—Ողորմելիներ, — կրկնեց նա, — այո, ուրիշ անւան արժանի չեն այն մարդիկ, որոնք այսօրւայ տխուր տեսարանի հեղինակներն են։ Ի՞նչ էիք կամենում. պատժել ինձ, թէ պաշտպանել դպրոցը։ Արդեօք ի՞նչ մի չար վտանգից կամ ո՞ւր դէմ էիք ուղում պաշտպանել — մի խումբ տկար պատանիներին։ Ի՞նչ է նրանց մեղքը. միթէ այն,

որ վրէժն գիմանում գպրոցում տիրող բռնութիւններին, վրդովւում են ընկերական զրպարտութիւնների, քսութեան և լրտեսութեան դէմ: Եթէ դա է նրանց մեղքը, այսօրւայ նիստը մի անշնչելի արատ կը մնայ թէ հոգաբարձութեան և թէ ուսուցչական այս խմբի վրայ: Ինձանից սլահանջում են, որ ես խօսեմ: Նս գիտեմ այդ առաջարկութիւնը ինչ զգացմունքներից է թելադրւում: Քողը շատ թափանցիկ է, և ի՞րա տակից երևում է սուտ քաղաքագիտութեան պատկերը: Կամենում էք, որ ես, ինչպէս մեղադրւած, պաշտպանեմ ինքս ինձ: Երբէք իմ հակառակորդները այդ պատուին չեն արժանանալ: Կարծում էք, ես ինձ վիրաւորւած եմ համարում: Քաւ լիցի: Իմ հակառակորդները պարզ տեսնում են, որ իրանց նետը նպատակին չը հասաւ: Մի քանի անչափահաս, անփորձ, անպաշտպան պատանիներ նրանց ստիպեցին ամաչել, կարմրել: Օ՛, որքան նրանք այս ըոպէիս խղճալի են նոյն իսկ իրանց աչքում...

Նախագահը զանգահարելով, ծառախօսին Վարդի հրաւիրեց: Դիմաքսեանը թաշկինակով սրբեց ձակատի քրտինքը և, հպարտութեամբ նայելով ժողովին, շարունակեց.

—Այսպէս ուրեմն, իմ հակառակորդները իրանք իրանց պատասխանը ստացան: Նրանք տեսան, որ ոչ մի մեքենայութիւն, ոչ մի զրպարտութիւն ինձ չէ կարող արատաւորել, միայն կարող է կորստի ենթարկել մի ամբողջ հիմնարկութիւն: Բայց ինչ փոյթ նրանց դպրոցի վիճակը. նրանց միակ նպատակն է ինձ յաղթւած և ստորացած տեսնել... Բաւական է, ես չեմ կամենում աւելի խօսել: Բայց այսօրւայ եղելութիւնը, պարոններ, ես վարագոյրի ետեւում չեմ թողնիլ: Ասպարէզ կը հանեմ նրան իւր բոլոր մանրամասնութիւններով: Կարծում էք, վրէժլնդիր լինելով համար. կրկնում եմ, ոչ և ոչ: Նս այդ կանեմ, որպէս զի մեր միամիտ հասարակութիւնը իմանայ, թէ ինչ է կատարւում իւր մի ազգային հիմնարկութեան մէջ, որպէս զի նա ճանաչի այն մարդկանց, որոնց իւր գործերի ղեկավար է ընտրում, որոնց ձայնին ականջ է դնում և որոնց մտքերին շատ անգամ ծափահարում է: Քալով իմ պաշտօնին, ինձ շատ լաւ յայտնի է իմ հակառակորդների նպատակը: Նրանք փափագում են, որ ես կամաւոր կերպով հեռանամ

կուլի ասպարիզից, որպէս զի յետեիցս դարձնան, ծիծաղեն Բայց յայնում եմ աչդ պարոններին. ես իմ ազատ կամքով երբէք չեմ հեռանալ իմ պաշտօնից, մինչև որ հոգաբարձութիւնը ինքը ինձ չստի. «հեռացիր, որովհետեւ դու ֆնասակար ես մեզ համար»:

Արտասանելով այս խօսքերը, նա մի անգամ էլ արհամարհանքով և զզւանքով նայեց իւր նախկին ընկերների երեսին: Յետոյ ծանր, հպարտ և հանդարտ քայլերով, միայն սաստիկ գունատւած, նա դուրս եկաւ դահլձից:

Նոյն վայրկեանին գերմանական մանկավարժ Խնիաթեանի դէմքի վրայ փայլեց մի ուրախ ժպիտ:

XII

Ձը նայելով Դիմաքսեանի սպառնալիքին, հետեւալ օրը հոգաբարձութիւնը առանձին նիստում վճռեց նրան թողնել իւր պաշտօնում մինչև պայմանաւորւած ժամանակի լրանալը, այսինքն մի տարի: Այսպիսով նա կամեցաւ մեղմացնել տեսչի սիրտը, որ նա եղելութիւնը հրապարակ չը հանի:

Բայց մի շաբաթ անցած դուրս եկաւ Դիմաքսեանի մերկացնող զրութիւնը վեց աշակերտների խորոցից արձակելու մասին:

Հոգաբարձութիւնը պատասխանեց նրան սառն պաշտօնական ձևով: Երեւում էր, նա աշխատում էր իրողութիւնը քողարկել: Փաստեր չէր բերում, հակառակորդի ասածը հերքում էր խօսքերով:

Բայց ասպարէզ եկաւ Վէքիլեանը և կռիւն անլ կերպարանք ստացաւ:

Դիմաքսեանը, այժմ բոլորովին ընտելացել էր անձնական հարւածներին: Հակառակորդների չարձակումները նրան չէին վշտացնում, այլ գրգռում էին, նրա բոբբոքւած սրտի մէջ աւելացնելով կիզանուտ հեղուկը: Ամեն կերպ աշխատում էին նրան ցոյց տալ իբրեւ մի ֆնասակար, անասուած, կործանիչ մարդ, որից մեծ վտանգ է սպառնում հասարակութեանը:

Խնդիրը միայն դարձրի մասին չէր: Մասնաւորից սխեւով, Դիմաքսեանը այժմ հարւածում էր հասարակական ընդհանուր ախտները: Առանձին ախորժակով և կատաղութեամբ նա մերկացնում էր կրթւած գասի սխալ և ֆնասակար ուղղութիւնը, միշտ իբրեւ

օրինակ աչքի առաջ ունենալով Բարաթեանին և Վէքիլեանին՝ Այժմ նրա կուրը հասարակութեան դէմ էր:

Այսպէս անցան ամիսներ, անցան ամբողջ աշունը ու ձմեռը: Վերջապէս, հասաւ դարունը և հարցաքննութիւններից յետոյ Դիմաքսեանը արձակեց պաշտօնից: Նրա տեղը նշանակեց Ինիաթեանը:

Նոյն միջոցին Դիմաքսեանը դարձեալ հեռագիր ստացաւ, թէ հայրը մահամերձ հիւանդ է:

Նա շտապեց հայրենիք և այս անգամ ծերունուն մեռած գտաւ: Քոյրերը հանգուցեալի թաղումը մի քանի օրով յետաձգել էին, սպասելով իրանց եղբօր դալստեանը:

Երեք օր տեւեց սգաւոր հանդէսը: Առաւօտ երեկոյ քաղաքացիները խումբ-խումբ գալիս էին՝ իրանց ցաւակցութիւնը Արսէնին յայտնելու: Վերջապէս, ընդհատուցին ձանձրալի այցելութիւնները, և որբայած որդին ժամանակ ունեցաւ հետաքրքրւելու հօր գործերով:

Հանգուցեալը կտակ չէր թողել:

Նա մինչև յետին շունչը չէր հաւատացել մահւանը և մինչև անգամ կուել էր նրա մասին խօսողների հետ:

Աղջկերանց հետ նա տեսակցութիւն էր ունեցել մեռնելու նախընթաց օրը: Ոչ մի խօսք չէր ասել նրանց իւր կարողութեան մասին: Մեռնելուց մի ժամ առաջ յիշել էր Արսէնին, մեղադրելով նրան, թէ մեռացել է ծերունի հօրը: Նոյն ժամին նա վռնդել էր բժշկին, բարկանալով, որ նրա դեղերը չեն ազդում: Հոգեւարքի ժամանակ կուել էր մահւան դէմ, հայհոյել էր նրան ամեն տեսակ խօսքերով: Քահանան կանչւել էր վերջին բոպէին, սուրբ հաղորդութիւնը զգալով էին ածել հանգուցեալի կոկորդը:

Այս բոլորը արտասուքը աչքերին պտտմեց նրա աւագ քոյրը, կրկնելով.

«Յամառ մարդ էր, չամառ էլ մեռաւ»:

Երկու շաբաթեայ ընթացքում Դիմաքսեանի համար պարզւեց գործերի գրութիւնը: Երկաթեայ անդուկի մէջ, բացի հին մուրհակներից և մի քանի կապ պաշմանադրերից, նա ոչինչ չը գտաւ: Պարզ էր, որ հաւատարիմ Սարիբէկի խոնաւ ձեռք այնտեղ էլ մտել էր: Իսկ թէ հանգուցեալը զուտ փող ունեցել էր, այդ երևաց

Նրա մի փոքրիկ ձեռատետրից, որ կառավարիչը մոռացել էր թաղցնել, Այնտեղ նշանակած էին ստացւած եկամուտները և ծախսերը:

Անհետացել էին և այն բոլոր ոսկեղէնները ու ակնեղէնները, որ մի ժամանակ Արսէնի մօր զարդերն էին կազմում և որոնց ձեռունին խնամքով պահում էր, ինչպէս մի սրբութիւն:

Կողոպուտը հաստատելու և յանցաւորին պատժելու համար պէտք էր դիմել դատաստանին: Տեղական փաստաբաններից մէկը առաջարկեց իւր ծառայութիւնը: Նիմաքսեանը մերժեց: Նա զղուժ էր դատաստանական գործերից և չէր ուզում ժամանակը զոհել անվերջ վէճերի: Բացի դրանից, նա խնայում էր Սարիբէկի ութ հոգուց բաղկացած ընտանիքին: Նա անմիջապէս վռնդեց կողոպտիչին, փորձեց ինքը անձամբ կառավարել գործերը: Սակայն քիչ ժամանակ անցած տեսաւ իւր տնտեսական ապիկարութիւնը, նա, որ թէօրիաջով միայն գիտէր ինչ ասել է տնտեսութիւն:

Նա վճռեց սահմանափակել գործերը: Ժառանգութիւնը օրինական կերպով հաստատելուց յետոյ, կալւածների մի մասը նւիրեց քոյրերին: Այդպիսով նա ազատեց նրանց մի մշտական նախատինքից, որ խեղճ կանայք կրում էին ամուսիններից իրանց ժլատ հօր պատճառով:

Նրա եռանդուն միտքը անգործ չը մնաց հայրենի քաղաքում: Նա ուսումնասիրում էր դաւառական կեանքը, հաւաքում էր տեղեկութիւններ ժողովրդի բարոյական վիճակի մասին: Ամեն օր նա շրջապատւած էր տեղական երիտասարդներով, որոնք արդէն իրագործել էին նրա առաջին գալստեան ժամանակ առաջարկած ընկերութիւնը: Նրա նոր կռիւլ մեծ հետաքրքրութիւն էր շարժել: Նրա կողմնակիցները այժմ աւելի որոշ և աւելի ընդարձակ շրջան էին կազմում: Բայց շատացել էր և հակառակորդների թիւը:

Պատահել էին մի քանի խոշոր ընդհարումներ երկու հակառակորդ խմբերի մէջ: Նկատել էր, որ ինչ-որ կատարւում է Թիֆլիզում, նոյնը անդրադառնում է և փոքրիկ քաղաքների կեանքի վրայ: Այստեղ ևս տիրում էին նոյն երկպառակութիւնները բոլոր հասարակական խնդիրների մասին: Տարբերութիւնը միայն մէկ էր. կեանքը աւելի սահմանափակ լինելով, փոխադարձ խռովութիւններին էլ աւելի նեղ հոգի էր ներշնչում: Մարդիկ աւելի աններողամիտ

էին, աւելի կրքոտ և աւելի յիշաւար: Շատ անգամ վէճերը հասնում էին սարսափելի ծայրայեղութեան: Հակառակորդները պատրաստ էին մտքի պատերազմը փոխել բռունցքի կռիւ և միմեանց զանգը ջարդել և դուրս թափել այնտեղից այն ուղեղը, որ յանդգնում էր ուրիշ կերպ դատել քան թէ իրանցը:

Այս հանգամանքը Ռիմաքսեանի համար հետաքրքրական էր իւր բնորոշ կողմերով: Նա տեսնում էր, որ մարդը որքան քիչ է կրթւած, այնքան քիչ է համբերող, այնքան աւելի կատաղի է, սակայն, միևնույն ժամանակ, այնքան աւելի պարզ և անկեղծ է իւր համակրութեան և հակակրութեան մէջ: Բայց ամենահետաքրքրականը նրա համար ուրիշ բան էր: Նա նկատում էր հասարակութեան մէջ մի նոր երևոյթ, այն է՝ կռիւ երկու սերնդների մէջ — հնի և նորի: Դա հայրերի և զաւակների կռիւ էր: Մի կռիւ, որ հայ կեանքի մէջ առաջին անգամն էր երևան գալիս այնպիսի խիստ և այնպիսի որոշ կերպով:

Եւ երբեմն իւր առանձնութեան մէջ նա մտածում էր, արդեօք թիւ հետեանք կ'ունենայ այդ բոլորը: Նրա առջև պատկերանում էր կեանքի մի բարոյական քառս, ուր առաջին հայեացքով անհնարին էր մի բան որոշել: Որդին դիմադրում է հօրը, աշակերտը ապստամբւում է ուսուցչի դէմ, ամեն տեղ թարմը, նորաբոյսը և կենդանին բողբոջում և դիմադրում է հնին ու թմրածին:

Արդեօք այդպիսով ճիւղերը չի՞ն բաժանւիլ արմատից, և դարձուր բունը յանկարծ չի՞ չորանալ:

Այս միտքը վաչրկենաբար սարսափեցնում էր նրան: Նա սկսում էր վախենալ ծագած պատերազմից:

Բայց անցողիկ երկիւղը տեղի էր տալիս վարդազոյն յոյսերին: Երևակայութիւնը առաջնորդում էր նրան դէպի մի բարւոք ապագայ: Այստեղ նրա մէջ երևան էր գալիս մի տեսակ օպտիմիստ և իդէալիստ Մսերեան, սակայն այլ գոյներով: Նա լիովին իրազործւած էր նախազուշակում մարդկութեան լաւագոյն մասի իդէալը: Նրա ինքը զատում էր համեմատական մեթոդով: Նա տեսնում էր անընդհատ, յարատեւ պատերազմ դարերի ընթացքում, սերնդից սերունդ և սերունդների մէջ: Երբէք չի դադարել հնի և նորի այդ պատերազմը, կը փոխւեն միայն մարդիկ, կը փոխւեն նրանց զէն-

քերը, փոխադարձ զիմադրութեան եղանակը և միջոցները: Բայց միշտ յաջորդ սերունդը իւր կեանքի քաղաքակիրթ կողմերով կը գերազանցի նախնիթաց սերնդից... և այսպէս անվերջ...

Կրկին նա ոգևորուում էր, կրկին սիրտը լցւում էր քարոզելու, գործելու և անընդհատ մաքառելու անհուն եռանդով և ձգտումներով:

Ձմեռւոյ վերջին նա կամեցաւ հեռանալ հայրենի քաղաքից: Նրան զուտ փող էր հարկաւոր ապրելու և գործելու համար: Նա ծախեց հայրական կալւածներից մի փոքրիկը, միւսների կառավարութիւնը յանձնեց Հաբիգեան ազդանունով մի երիտասարդի: Դա նրա նախկին ընկերներից մէկն էր, որ մասնագիտաբար ուսումնասիրել էր գիւղատնտեսութիւնը: Նա լիազօր իրաւունք տւեց Հաբիգեանին կառավարել իւր կալւածները ինչպէս կամենում է, եկամտից մի որոշ տոկոսիք յատկացնելով նրան:

Նա վերադարձաւ Թիֆլիզ: Սյստեղ նրա բացակայութեան ժամանակ կողմնակիցները շարունակել էին ընդդիմադրել հակառակորդներին կեանքի զանազան խնդիրներում: Բայց կռիւն առաջւայ եռանդով չէր կատարւել:

Մտերեանը բարկացած սլառմեց, թէ երևան են եկել անկոչ պաշտպաններ, որոնք իրանց տգիտութեան շնորհով գործին աւելի փնասում են քան օգնում:

Ոչինչ, — ասում էր նա, — ինձ համար այնքան ատելի և ոչինչ այնքան վտանգաւոր չէ, որքան տխմարութիւնը իմաստունի դիմակով: Ամենաբարձր գաղափարը տգէտի շրթունքներից կարող է ծաղրելի հնչել: Զօրեղ գործի համար զօրաւոր զէնք է հարկաւոր: Զգուշացիր անմիտներից, մի՛ հաւատալ անկիրթների խեղքին և ոչ էլ անկեղծութեանը: Բարոյական անխախտ սկզբունքները ձեռք են բերւում միայն մտքի յարատեւ գործունէութեամբ: Տգէտի օրէնքը նախապաշարմունքներն են և արտաքին ոյժը: Լուսամիտ մարդու զեկավարը միմիայն իւր խելքն է և սիրտը: Մի հաստատաւոր, կրթւած, զարգացած, մտածող բարեկամիդ գերադասիր հարիւրաւոր թերհաս, անկիրթ պաշտպաններից:

Այդ կարճ միջոցում իդէալիստը բաւական ծերացել էր: Նրա մազերը աւելի ձերմակել էին, երեսի խորշերը շատացել:

Նա հաղորդեց, թէ առաջիկայ քաղաքային ընտրութիւններին կողմնակիցները մտադիր են Դիմաքսեանին առաջարկել, որ իւր քւէտուփը դնի Յուցակ է կազմած և նրա անունն էլ մտցրած է ընտրելի իրաւասուների շարքը:

Դիմաքսեանը պատասխանեց, թէ ցանկութիւն չունէ քաղաքային գործերի մէջ խառնել, թէ և առաջ ձգտում էր:

— Ես էլ խորհուրդ չէի տալ, — ասաց Մսերեանը, — լաւ է մի գործի ծառայել և լաւ ծառայել, քան թէ ոչոքերը ցրւել մի խառնիճաղանճ հասարակութեան մէջ:

Իդէալիստը, ի միջի ալոց, յայտնեց, թէ օրիորդ Կարինեանը արտասահմանից վերադարձել է:

— Այո, Ինչպէս է, փոխւել է, — հարցրեց Դիմաքսեանը:

— Շատ:

— Միթէ:

— Ուղղում եմ ասել աւելի լաւացել է, թէ արտաքուստ և թէ հոգով ու սրտով: Այո, նա այժմ ինձ աւելի է դուր գալիս:

Վերջին դարձածը Մսերեանը արտասանեց ձայնը ցածացնելով, կարծես, ինքն իւր համար: Յանկարծ նա ընդհատեց խօսքը օրիորդի մասին և դարձաւ ուրիշ բաների:

Դիմաքսեանը նայեց նրա երեսին և նրա աչքերի մէջ նկատեց մի անսովոր բան...

XIII

Մի անգամ Մսերեանը Դիմաքսեանին խնդրեց միասին այցելել Կարինեանին:

Օրիորդը բնակուում էր նոյն տանը և նոյն պառաւ տատի և այրի հօրաքրոջ հետ:

— Ան, շատ ուրախ եմ, — գոչեց նա, դուրս գալով պատշգամբ հիւրերին դիմաւորելու:

Արդարեւ, նա փոխւել էր արտաքուստ: Նրա առաջւայ նիհար այտերը լցւել էին, դէմքի դոյնը աւելի սրաղւել էր: Սովորական մռայլութիւնը տեղի էր տւել աշխուժութեան և կենդանութեան: Նա դարձել էր աւելի արագաշարժ, աւելի համարձակ, միւսնոյն ժամանակ, նրա ձեւերը աւելի տաշւել և կրթւել էին:

Այս փոփոխութիւնը Դիմաքսեանը վերագրեց եւրոպական ազատ կեանքի ազդեցութեանը: Յիշեց, թէ ինչպէս ինքն էլ աշխոյժ և կենդանի էր այնտեղից վերադառնալիս և որքան այժմ ասիական կեանքի ճնշող պայմանները ազդել են իւր վրայ:

Պառաւր միւս սենեակում հիւանդ պառկած տնքտնքում էր: Այրի Բօլումբաշեանը դարձեալ տանը չէր: Բայց օրիորդը մենակ չէր: Նրա մօտ հիւր կար, և այդ հիւրն էր տիկին Բախտամեանը, որ և շատ զարմացրեց Դիմաքսեանին: Նրանք բարեկեցին ինչպէս հին ծանօթներ: Յետոյ տիկինը, թոյլ տալով, որ օրիորդը վերջացնի իւր հիւրերի հետ սովորական հարց ու փորձը, դարձաւ Դիմաքսեանին.

— Ես եկել եմ Աշխէնին մի առաջարկութիւն անելու, յոյս ունեմ, պարոններ, դուք էլ ինձ կ'օգնէք:

Այստեղ Դիմաքսեանը առաջին անգամ իմացաւ, որ Կարինեանը տիկին Բախտամեանի մօրաքրոջ աղջիկն է: Կարմրախայտ այտերին լուրջ արտայայտութիւն տալով, տիկինը ասաց, թէ կանանց ընկերութիւնը ուզում է աղքատ աղջկանց համար ուսումնարան բաց անել: Եկել է օրիորդին առաջարկելու, որ նա յանձն առնի տեսչուհու պաշտօնը: Բայց օրիորդը մերժում է:

— Իւր քրոջ խօսքը չէ յարգում, ձեր խօսքը անպատճառ կը յարգի, օգնեցէք ինձ, պարոն Դիմաքսեան: Բայց ես շատ նեղացած եմ ձեզ վրայ: Առաջինը, ինչո՞ւ մեր տուն չէք գալիս, երկրորդ, ինչո՞ւ մեր ընկերութիւնը չէք պաշտպանում մի քանի անկիրթ գրչակների դէմ: Ախ, ի՞նչ գռեհիկ են այդ լրագիր մրտոողները, օգնելու փոխարէն մեզ ծաղրում են ու հալածում: Ի՞նչ լաւ կը լինէր, պարոն Դիմաքսեան, եթէ մի փոքր տրորէիք այդ մարդկանց քինթը: Խեղճ կանայք, խեղճ կանայք, այսպէս է ձեր բաղձը... Օ՛ո, եթէ իմանաք ի՞նչքան ենք չարչարում: Հիմա էլ ուսումնարանի հոգսը գցեցին ինձ վրայ: Աշխէն, հոգիս, եկ յանձն առ, Աստուած սիրես: Պարոն Դիմաքսեան, խօսեցէք, համոզեցէք...

Վերջապէս, նա մի քանի վայրկեան կանգ առաւ: Այն ժամանակ օրիորդը բացադրեց, թէ ինչու յանձն չէ առնում տեսչուհու պաշտօնը: Միթէ չը գիտեն, թէ ինչ նպատակով է նա գնացել արտասահման: Այժմ հասել է այդ նպատակը իրազործելու ժամա-

նակը, և նա պէտք է թողնի իւր վաղուց երեակայած և փայփայած գործը: Բացի դրանից, նա ուզում է բոլորովին անկախ գործել, ինքն իւր պարապմունքի համար պատասխանատու լինել խղճի և հասարակութեան լռելու:

Դիմաքսեանը հաւանեց օրիորդի վերջին պատճառաբանութիւնը: Ինչպէս ամեն բանում, այստեղ էլ նրան գրաւեց անհատի ազատ գործունէութեան սկզբունքը: Նա դարձաւ տիկնոջը և ասաց, թէ համակրելով օրիորդի նպատակին, դժբաղդաբար, չէ կարող տիկնոջ առաջարկութիւնը պաշտպանել: Ամեն մարդ պէտք է ծառայի այն գործին, որին աւելի է համակրում և տնայէս ծառայէ, ինչպէս ինքն է ուզում:

Տիկնոջ դէմքի վրայ երևեց դժգոհութեան նշան: Նա մտքում չարացաւ Դիմաքսեանի դէմ: Բանն այն էր, որ նա իւր ընկերուհիների մօտ պարծեցել էր, թէ մեծ ազդեցութիւն ունէ օրիորդ Կարինեանի վրայ և թէ կարող է ինչ-որ կամենայ նրան անել տալ, որովհետև շատ երախտիք ունէ նրա վրայ: Իսկ ճշմարտութիւնը այն էր, որ մինչև օրիորդի արտասահման գնալը տիկինը գրեթէ ոչինչ յարաբերութիւն չէր ունեցել նրա հետ: Այն ժամանակ նա չէր էլ ուզում ազդականուհի համարել մի օրիորդի, որ իւր աշխատանքով էր ասլորում:

— Ի հարկէ,— դարձաւ տիկինը օրիորդին, չը կարողանալով զսպել ներքին մաղձը,— իմ խնդիրը քեզ համար ոչինչ, քանի որ պարոն Դիմաքսեանը չէ բարեհաճում քեզ խորհուրդ տալ...

Այս խօսքերի մէջ կար մի յետին իմաստ: Դիմաքսեանը հասկացաւ և մի անզուսպ ատելութիւն զգաց դէպի այդ ժամանակակից ֆանֆարոնուհին, որի իւրաքանչիւր խօսքից բուրում էր կեղծութիւն և անսփառութիւն: Մանաւանդ ատելի երևեց նրան տիկինը իւր հարուստ մետաքսեայ հագուստով, որ բնաւ չէր համապատասխանում նրա արևեստական լրջութեանը:

— Խնդրեմ ծառային հրամայեա մի կառք կանչել,— ասաց տիկինը օրիորդին, ոտքի կանգնելով,— ես ժամանակ չունեմ երկար խօսելու, մինչև կոկորդա գործերի մէջ թաղւած եմ: Ուրեմն մերժում ես. շատ լաւ, մնաս բարով, չեմ մոռանալ:

Եւ արհամարհանքով ու դռնողութեամբ ողջունելով Դիմաքսեանին և Մսերեանին, շտապով դուրս գնաց:

— Շատ լաւ արեցիք յանձն չ'առիք,— ասաց Դիմաքսեանը օրիորդին։

— Լաւ արեցի, բայց իմ մերժելը ինձ էժան չի նստիլ։

— Ի՞նչպէս։

— Ընկերու թեան կառավարչուհիները կ'աշխատեն իմ գործին ֆինասել։

— Մի՞թէ նրանք այդ կանեն։

— Ուր գիտէ։

— Իսկ մենք կը պաշտպանենք ձեր գեղեցիկ գործը,— ասաց Մսերեանը, որ ինքն էլ չը գիտէր, թէ ինչպէս պէտք է պաշտպանի։
Նրա համար այժմ Կարինեանը մի անգնահատելի գիւտ էր հայ կանանց շրջանում։ Նա հիացած էր օրիորդի եռանդով և այն ոգևորութեամբ, որ նա աշխատում էր իրագործել իւր փայփայած ձեռնարկութիւնը։

Նրա միտքը մանկական պարտիզի վիճակով զբաղւած էր ոչ պակաս քան օրիորդինը։ Սրտի հաճոյքով նա երևակայում էր Կարինեանին շրջապատւած հարիւրաւոր փոքրիկ արարածներով, որոնց մատաղ հոգոյ մէջ պէտք է ցանէր կրթութեան առաջին սերմերը։ Որքան ազնիւ և նախանձելի էր այդ գործը նրա աչքում և ինչքան նա կը ցանկանար մի որ և է փոքրիկ դեր կատարել այդտեղ։ Նա կը կատարի նոյն իսկ հասարակ վերակացուի պաշտօն, եթէ միայն օրիորդը թոյլ կը տայ։

Արդէն Կարինեանը թոյլտուութիւն ստացել էր պարտէզը բանալու։ Սակայն սկզբնական ծախքերի համար փող էր հարկաւոր, և նա չուներ։ Նա վճռել էր իւր հայրական տան առջև զտնեղ այգին գրաւ դնել, բայց այդ բաւական չէր. նա մասնաւոր պարտքեր ուներ։ Այս պատճառով օրիորդը յուսահատութեան մէջ էր։ Դիմաքսեանը պատրաստ էր անմիջապէս առաջարկել իւր օգնութիւնը, բայց չէր վստահանում։ Մի գուցէ դիպչէր նրա ինքնասիրութեանը։

Մի անգամ նա իւր ցանկութիւնը յայտնեց Մսերեանին և խորհուրդ հարցրեց, արդեօք ինչ կերպ օրիորդին օգնի, որ վիրաւորական չը լինի։

— Ես շատ համակրում եմ նրա ձեռնարկութեանը և շատ

կը ցաւէի, եթէ միայն փողի պահասութեան պատճառով նա գլուխ չը դար:

Խեղճ իդէալիստ: Նոյն ըոպէին նա զգաց փողի քաղցրութիւնը և ոյժը այնպէս, որ երբէք չէր զգացել: Ինչու նրա գրպանը լիքը չէ, որ նա ինքը իւր կողմից օգնէ օրիորդին: Առաջին անգամ նա իւր սրտում զգաց նախանձ դէպի Դիմաքսեանի հարստութիւնը: Նա մինչև անգամ վրդովեց:

— Ձեմ կարծում, որ օրիորդ Կարինեանը ումից և է պարտք վերցնի: Նա հպարտ է, նա կը վիրաւորւի, վերջապէս, նա ուրիշներին օգնութեանը բնաւ կարօտ էլ չէ:

Եւ այս խօսքերը արտասանելիս իդէալիստի ձայնը դողաց, արտայայտելով նրա յուզմունքը:

Դիմաքսեանի համար այդ տարօրինակ խռովութիւնը դեռ անհասկանալի էր: Ուստի նա միամտաբար նկատեց.

— Դու այնպէս ես պաշտպանում օրիորդին, որ, կարծես, ես վիրաւորեցի նրան:

— Ես նրան յարգում եմ, հասկանում ես, յարգում եմ...

— Մի՞թէ ես չեմ յարգում:

— Բայց դու... դու ուրիշ կերպ...

Յանկարծ նա սթափւեց, ուշքի եկաւ, խօսքը ընդհատեց:

Խօսակցութիւնը տեղի ունէր Մսերեանի տանը: Նրանք ճաշից յետոյ նստած էին լուսամտի առջև: Իդէալիստը անորոշ հայեացքով նայում էր հեռաւոր հորիզոնի վրայ կուտակւող սև ամպերին: Նրա խորշումած ճակատի վրայ ընկերը նշմարեց մի տեսակ մռայլութիւն: Դա այն մշտական թախծութիւնը չէր, որ դրոշմուած էր նրա դէմքին շատ վաղուց և որ երբեմն միայն սքօղւում էր զւարթութեան ըոպէներին:

Ի՞նչ էր կատարւում այդ միջոցին երեսուն ու եօթ տարեկան ամուրիի հոգում— դա չէր կարող առ այժմ հասկանալ Դիմաքսեանը:

Երբ Դիմաքսեանը տուն վերադարձաւ, միտքը շարունակ զբաղւած էր Կարինեանի ձեռնարկութիւնով: Օրիորդի մտադրադ կերպարանքը չէր հեռանում նրա աչքի առջևից: Իրաւ, ճիշդ էր ասում Մսերեանը, նա փոխւել է, շատ է փոխւել: Նա այժմ տգեղ

չէ երեւում, մինչև անգամ սիրուն է դարձել: Նա խելօք է, եռանկուն է, աշխատասէր, — ահա յատկութիւններ, որ կարող են գրաւել մտածող տղամարդին:

Ե՛հ, Տէրը նրա հետ, թող ինչ ուզում է լինի, ի՛նչ գործունէ նրա հետ: Նա կամենում էր օգնել, Մսերեանը ասաց անկարելի է, «հպարտ է, օգնութիւն չի ընդունիլ»: Բայց ինչո՞ւ էր Մսերեանը վրդովւած: Անշուշտ այդ մարդուն մի բան պատահել է և Դիմաքսեանը չը գիտէ:

Փոքր ինչ անցած նա մոռացաւ օրիորդին էլ, Մսերեանին էլ և նրան տիրեց պարբերապէս կրկնող տխրութիւնը:

Սարսափով, այժ, կատարեալ սարսափով նա չիշեց, որ դարունը մօտենում է: Դարձեալ նա պէտք է ենթարկւի թախծալի հոգեկան մենութեան տառապանքներին, դարձեալ պէտք է զգայ սիրելու և սիրւելու բուռն պահանջ, դարձեալ կեանքը պէտք է ապարդիւն և ամայի թւայ նրան...

Այս մոտտանջութեան միջոցին նրա առջև կենդանի պատկերացաւ Գալիանէն: Նրա կրծքից դուրս թռաւ մի ծանր հառաչանք: Ահա նա իւր հրապուրիչ կապուտակ աչքերով: Ինչո՞ւ նա փոխել է, ո՞ւր է նրա նախկին կենսական զւարթութիւնը, ինչո՞ւ նա այնքան նիհարել է, դալկացել և այնպէս մեղամաղձոտ է երեւում «նրա» հետ թեւ թեւի տւած զբօսներին:

Միթէ նա դժբանդ է:

XIV

Պետր Սոլոմոնիչը մի զարմանալի հոգեկան այլափոխութեան էր ենթարկւել: Այդ զւարթ, բարեսիրտ, առոյգ մարդու ամբողջ բնաւորութիւնը կոտրւել էր և երկու մասի բաժանւել:

Այժմ՝ նրա մէջ բնակւում էին երկու միմեանց բոլորովին հակառակ մարդիկ — ներքին և արտաքին, ընտանեկան և հասարակական: Տնային Պետր Սոլոմոնիչը վերին աստիճանի դիւրագրգիռ էր, անհամբեր, ամենաչնչին բաների համար զոռացող, կուարար, մինչև անգամ հայհոյող: Հասարակական Պետր Սոլոմոնիչը համբերող էր, ամենքի հետ համաձայնող, ոչ ոքի չը հակառակող, շփոթւող և այնքան հեղ, այնքան հեղ, որ ամենահեռաւոր ծանօթներին անգամ զարմացնում էր:

Նա ոչ միայն առաջնայ պէս տաք տաք չէր վիճում քաղաքային գործերի մասին, այլ և չէր պաշտպանում ոչ քաղաքագլխին, ոչ Ամբակում Աֆանասիեւիին և ոչ էլ ինքն իրան, եթէ մինչև անգամ երեսին հայհոյէին էլ Բայց, որ ամենազարմանալին էր, շատ անգամ նա քաղաքային Խորհրդի նիստերն էլ բաց էր թողնում:

Օրւայ մեծ մասը նա տանն էր լինում, ծխում էր, մտածում, մանգալիս և ինքն իւր հետ խօսում: Նա շարունակում էր լրագիրներ կարդալ, բայց այժմ ուրիշ կերպով: Առաջ նա պարտաւորապէս սկսում էր Խորհրդին վերաբերող գրաւծներից և առհասարակ քաղաքային լուրերից: Այժմ նա նախ և առաջ ուշադրութիւն էր դարձնում չորրորդ երեսի վրայ, ուր պատմում էին զանազան տարօրինակ դէպքեր, Խորհրդաւոր եղելութիւններ, բոմանոիքական ինտրիգներ, գաղտնի սպանութիւններ, և այլն և այլն:

Երեկոները, հակառակ նախկին սովորութեան, նա կլուբ չէր գնում և ոչ էլ դուրս էր գալիս փողոց մշտական զբօսանքը կատարելու: Մի քանի անգամ կինը փորձեց իմանալ, արդեօք ինչո՞ւ նա հասարակութիւնից երես է դարձրել: Բայց ծերունին այնպէս կատաղեց, այնպիսի վայրենի գոռոցներ արձակեց, որ ապշած տիկինը պապանձեց:

Առհասարակ տարօրինակ բաներ էր անում այդ մարդը: Դիցուք նա նստած է իւր սենեակում մենակ, մտածում է կամ ինչ-որ հաշիւներ անում: Յանկարծ նրա ականջին մի ձայն է հասնում: Նա արագութեամբ վեր է թռչում և անցնում միւս սենեակ, ուր գըտնւում են նրա կինը, զաւակները և Ուսաննան:

— Այստեղ ո՞վ էր խօսում:

— Մենք:

— Ուրիշ մարդ չը կար:

— Ուրիշ ոչ զք չը կար:

— Ես կարծեցի հիւր եկաւ:

Եւ ծերունին շփոթւած, ծանր քայլերով անցնում էր դարձեալ իւր սենեակը:

Մի անգամ նա դարձաւ կնոջը.

— Աննա, Ուսաննան այժմ մեծացել է, չէ՞:

— Առաջիկայ յունիսին տասնութ տարին կը լրանայ:

—Ուսումն էլ կը վերջացնի, չէ:

—Ի հարկէ:

—Էէ, չմն մտածում նրա մասին:

—Ի՞նչ պէտք է մտածել:

—Մարդու տալու համար:

—Նա ինքն իւր համար մարդ կը գտնի:

—Համա, ի՞նքը:

—Այո, ի՞նչ կայ, ինչո՞ւ ես այդպէս զարմացած մտիկ անում աչքերիս:

—Ես կարծում էի, որ նրա համար էլ դու պէտք է փեսացու ճարես, հասկանում ես, երիտասարդ, գեղեցիկ, կրթւած փեսացու:

Եւ «երիտասարդ, գեղեցիկ, կրթւած» բառերը առանձին շեշտելով, մի սուր հայեացք ձգեց կնոջ վրայ ոտից մինչև գլուխ և գնաց Մի ուրիշ անգամ:

—Աննա:

—Ի՞նչ կայ:

—Լիզոչկան և Ելեչկան էլ մեծանում են:

—Տեսնում եմ:

—Շուտով դու էլ հարսնացու աղջիկների մայր կը լինես:

—Այդ մասին դեռ ժամանակ չէ մտածելու, վաղ է:

—Ժամանակ չէ, —գուռաց Պետր Սոլոմոնիչը, ոտը ուժգին զարկելով յատակին, — ժամանակ է, տես, նրանց հացը ինչպէս պառաւել է: Կինը սիրալիր ժպտաց, նրա ասածը կատակի տեղ ընդունելով:

—Ծիծաղում ես, համա, ի հարկէ, կը ծիծաղես: Ես պառաւ եմ, ուզում են իմ աղջիկներին շուտով մարդու տալ, թոռներ եմ ուզում տեսնել և յետոյ մեռնել:

—Ի՞նչ մեռնելու ժամանակ ես գտել, Պետեա, դու դեռ այնքան...

—Ես դեռ այնքան ի՞նչ, ասա ի՞նչ...

—Առողջ ես:

—Բաց պառաւ եմ, չէ, պառաւ, քաւթառ, կուչ եկած, սպիտակ մազերով, կեղծ ատամներով...

Եւ նա դարձեալ մի տարօրինակ հայեացք ձգելով կնոջ վրայ, քնթի տակ ինչ-որ մը մթաց և հեռացաւ:

Կինը ապշած շարժում էր ուսերը, նայելով նրա ետևից։ Իսկապէս նա գիտէր ամուսնու տրամադրութեան բուն պատճառը։ Բայց չէր հասկանում, ինչո՞ւ ծերունին առաջ այդպէս չէր, յանձարժ փոխեց, այժմ, երբ տիկինը իրան համարում էր աւելի պակաս մեղաւոր։ Նրան սարսափեցնում էին այդ կիսավայրենի հայեացքները, այդ սոսկալի լռութիւնը, այդ հիւանդոտ կասկածամտութիւնը, վերջապէս, այդ անտեղի գոռոցները։

Այժմ տիկինը ապրում էր գրեթէ հեռու հասարակութիւնից։ Պետք Սոլովոնիչը հիւրեր չէր ընդունում, խոյս տալով նոյն իսկ ազգականներից։ Նա սաստիկ կատաղում էր, երբ կինը զուգուրում էր մի տեղ գնալու, ուր որ լինէր, թէկու՞ մի հիւանդ ազգականունու մօտ, թէկու՞ խանութից մի բան գնելու։ Իսկ երբ դուրս գալը անհրաժեշտ էր, նա Ուսաննային խնդրում էր ուղեկցել տիկնոջը, որ ամենակ տխուր չը լինի։ Իսկ ինքը երբէք նրա հետ դուրս չէր գալիս։

Այդ անտանելի կացութիւնը, հարկաւ, չէր կարող չ'ազդել երիտասարդ տիկնոջ վրայ։ Եւ նա տեսնում էր, որ օրից օր կորցնում է իւր զւարթութիւնը։ Ի՞նչ սարսափ զգաց նա, երբ առաջին անգամ հայելու մէջ նկատեց իւր գլխի մազերի մէջ սպիտակներ։ Միթէ նա արդէն երեսուն ու չորս տարեկան է։ Բայց մերդը, մերդը, օո, նա վաղուց վաթսունից անցել է։ Դժբանդ կեանք, անիծեալ կեանք։ Նա կատաղութիւնից բռնեցքները սեղմեց, շրթունքները այնպէս կծեց, որ արիւն դուրս եկաւ։

Մօտեցաւ ամառը։ Տիկինը կարծում էր, որ գոնէ ամառանոցում նրա կեանքի պայմանները աւելի կը թեթեւանան։ Բայց որքան յուսախափ եղաւ, երբ Պետք Սոլովոնիչը դրականապէս յայտնեց, թէ վճռել է ամառը ապրել... Մարդկոպում...

Մարդկոպ, Խութեբա, տիկին Բախտամեանը զնաց Խութեբա։ Ոչ, այդ անկարելի է, անհաւատալի է, այդ չափազանցութիւն է, խայտառակութիւն է։ Ոչ մի հարուստ, ոչ մի քիչ թէ շատ յայտնի ընտանիք չէ գնում այդ յետ ընկած ամառանոցը։

Նա հակառակեց, նա լաց եղաւ։ Բայց ոչինչ չ'օգնեց։ Պետք Սոլովոնիչը վճռել էր և պէտք է իւր վճիռը կատարէր։

Այն ժամանակ տիկինը փորձեց մի անգամ էր գործ դնել

սպառնալիք: Նա ասաց, թէ այդ տեսակ կեանք կրել չէ կարող, թէ կը թողնի մարդուն էլ, երեսմաներին էլ և կը շաժանուի:

Մի դառն հեղնական ժպիտ մարդու կողմից եղաւ կնոջ պատասխանը: Պետք Սոլոմոնիչը դաները լայն բաց արեց, կանգնեց և, ձեռք մեկնելով դէպի դուրս, ասաց.

«Համեցէք»:

Ոչ մի տեղ նա չէ կարող գնալ: Նա Պետք Սոլոմոնիչ Բախտամովի օրինաւոր կիներն է, պէտք է հնազանդւի նրա կամքին: Իսկ եթէ յանդգնի անից ոտը դուրս դնել, ոստիկանութեան միջոցով, օրէնքի և եկեղեցու անունով յետ բերել կը տալ: Ո՞վ պէտք է նրան պաշտպանի: Պառաւ մնջրը—Նա քաղծից մեռնում է: Եղբայրը—Չունէ եղբայր: Ազգականները—Չեն համարձակուի:

Վերջապէս, տիկինը խնդրեց խնայել գոնէ Ուսանային: Հարսնացու աղջիկ է, ինչ մեղք ունէ, որ նրան դատապարտում են երեք ամիս ապրել մի խուլ անկիւնում, ուր, բացի կոպիտ գիւղացիներէր, ոչ ոք չը կայ:

Սակայն Պետք Սոլոմոնիչը պատասխանեց, թէ Ուսանան, եթէ ուզում է, կարող է քրոջ հետ ամարանոց գնալ: Բարաթեանները կամ Բորժոմ կը գնան կամ Սբասթուման կամ մի ուրիշ աւելի լաւ տեղ:

—Նրանք ջահիլ են, նրանց ուրախ կեանք, ուրախ տեղ է հարկաւոր: Մենք պառաւ մարդիկ ենք, որտեղ էլ որ լինի միւսնոյնն է մեզ համար, միայն թէ օդը մաքուր լինի:

Ոչինչ, չէր կարելի անել: Տիկինը ահա՜նչ հնազանդեց: Բայց Ուսանային չը թողեց Գայիանէի հետ ամարանոց գնալ: Ինչո՞ւ, թող այդ աղջիկն էլ տխրի նրա հետ մի աննշան գիւղում: «Գոնէ նա կարող է միթաբել ինձ», ասում էր տիկինը:

Պետք Սոլոմոնիչը չարախնդութեամբ ժպտում էր, տեսնելով կնոջ յուսահատութիւնը: Պարզ էր, որ նրան մի սատանայական հաճոյք էր պատճառում այդ բոլորը:

Անվերջ, ձանձրալի և տխուր էին տիկնոջ համար այդ երեք ամիսները: Նրան թւում էր, թէ աքսորականի կեանք է վարում: Ուրախութեամբ նա կը համաձայնէր միայն քաղաքում, խաշել թէկուզ աթրիկեան անտանելի շոգերի մէջ, միայն թէ հարգկանց:

երես տեսնէր, մարդկանց և ոչ մի քանի հաւլաբարցիների, ոչ հաւու ձու ծախող շինականներին:

Հետզհետէ նա էլ Պետր Սոլումոնիչի պէս դառնում էր դիւրադրգիւ, կուտարար: Իւր սրտի թոյնը նա թափում էր շրջապատողների գլխին: Նա երբեմն մինչև անգամ ձեռք էր բարձրացնում իւր անմեղ զաւակների վրայ՝ նրանց մի չնչին զանցառութեան համար:

Աշնան սկզբին քաղաք վերադառնալով, նրան թւաց, թէ դժոխքից արքայութիւն տեղափոխւեց: Նա ազահուլութեամբ վազեց փողոց, պրտոսեց խանութները, այցելեց բոլոր ընկերուհիներին: Պետր Սոլումոնիչը մտքում վճռել էր նրան մի շաբաթ ազատ թողնել. միայն մի շաբաթ, իսկ յետոյ դարձեալ պէտք է նրան իւր ճանկերի մէջ առնէր:

Երբ Աննային հարցնում էին, ի՞նչ զարմանալի միտք ստիպեց նրան Մարդկույժ գերադասել գեղեցիկ ամարանոցներից, նա ամաչելով պատասխանում էր.

— Զանձրացել էի հասարակութիւնից:

— Օ՛հ, էլ մի՛ աւէք, մենք Վիսբադէնում զղւեցինք...

— Սիրտս էր տրաքում Վիէննայում:

— Այս ամառ ֆարիզում շատ շոք էր:

Այս բոլորը դիտմամբ արձակած փշեր էին խեղճ տիկնոջ սիրտը խոցոտելու համար:

Որքան Պետր Սոլումոնիչը սառած լինէր դէպի հասարակական գործերը, չը կարողացաւ անտարբեր մնալ քաղաքային նոր ընտրութիւնների ժամանակ: Յայտնւեց, թէ այս անգամ ընտրողական պայքարը աւելի սաստիկ պէտք է լինի, կուսակցութիւնները աւելի թշնամաբար են տրամադրւած:

Ամբակում Աֆանասիեվիչը անչափ վրդովւած էր:

«Այդ կռօները, կռօները, բացականչում էր նա, ամեն տեղ ասում են, թէ մենք քաղքցիներս ոչ մի բանի ընդունակ չենք, բացի Կախեթի գինի խմելուց ու շարմանկա լսելուց: Զհուղներ, հաց խողնէր:

Այստեղ Պետր Սոլումոնիչի թմրած աչքերը մի վայրկեան վառւեցին: Նա սրտմտութեամբ գոչեց.

—Մերոնք կռօ-ջհուղներից վատ են: Եթէ նրանք մեր հացն են խլում, մերոնք էլ մեր տան պատին են ոտքի տակ տալիս:

Ասաց նա այս խօսքերը, որովհետեւ չը կարողացաւ զսպել սրտի մաղձը: Սակայն նոյն պահին զգաց իւր անզգուշութիւնը, լռեց իսկոյն և, երեսը շուռ տալով, հեռացաւ, առանց մինչև անգամ ցը տեսութիւն ասելու:

Ամբակում Աջնոսապիւլիչը չափից դուրս զարմացած նայեց նրա ետևից և աչքերը լայն բաց անելով արտասանեց.

«Էհէ, խեղճ մարդ, բանդ բուրդ է...»:

XV

Օրիորդ Կարինեանը արտասահմանից վերադառնալուց յետոյ ընդհանուր ուշադրութիւն էր գրաւել: Նրա անխառն, անշեղ բնաւորութիւնը, անկեղծ և հասարակ վարմունքը հաւաքել էին նրա շուրջը մի խումբ օրիորդներ և երիտասարդներ: Շաբաթը երկու անգամ նրա բնակարանը լիքն էր լինում հիւրերով:

Այցելում էին յաճախ և՛ Մսերեանը, բժիշկ Սալամբէկեանը և Դիմաքսեանը: Տանտիրուհու պարզ վարմունքը՝ ամենքին տրամադրում էր լինել ազատ, զւարթ: Այդտեղ չը կար կեղծ վերաբերութիւն դէպի միմեանց, աշխարհային փոխադարձ շողոքորթութիւն կամ գոռոզութիւն: Ամենքը պահում էին իրանց համեստ, վայելուչ, բարեբարոյ և, միևնոյն ժամանակ, գիտէին յարգել միմեանց արժանաւորութիւնը:

Հիւրերը սովորաբար հաւաքւում էին հինգշաբթի և շաբաթ երեկոները, երբ օրիորդը ազատ էր իւր զբաղմունքներից: Մսերեանի ոգևորիչ զրոյցները և Դիմաքսեանի սուր, առողջ դատողութիւնները ընկերական շրջանին տալիս էին լրջութիւն: Կատակը, զւարճութիւնը երբէք չափաւորութեան սահմանից չէին անցնում:

Սակայն երեկոյթների կենտրոնը բժիշկ Սալամբէկեանն էր: Նրա սառն, դանդաղ եղանակով արտասանած կատակները, կիսահիասթափ և յուռետես սրախօսութիւնները կամայ ակամայ շարժում էին ամենքի ծիծաղը: Նա ինքը երբէք չէր ծիծաղում, նոյն իսկ ամենազւարճալի մի բան պատմելիս նրա մեղամաղձոտ դէմքի վրայ ժպիտ չէր երևում: Դա աւելի համեմունք էր նրա հումորը,

որ անխմաստ և դատարկ բաների մասին չէր, այլ միշտ հարա-
ծում էր կեանքի որ և է վառ երևոյթ:

Այնու ամենայնիւ, վերջին ժամանակ նրա մէջ էլ նկատելի
էր մի տեսակ փոփոխութիւն: Նա դարձել էր համեմատաբար աւելի
զործունեաց և եռանդուն: Նա առաջւայ չափ յաճախ չէր կրկնում
աշխարհը դատարկ բան է: Բացի հիւանդանոցում ունեցած
պաշտօնից, նա ձեռք էր բերել և ուրիշ մի թեթեւ բժշկական
պաշտօն, ունէր նաև պարկոյնկա: Առհասարակ մեղամաղձութեան
հետ այժմ նրա աչքերի մէջ երևում էր և՛ մի տեսակ զւարթու-
թիւն: Կարծես, կեանքը նրա համար աւելի հրապուրի էր
դարձել:

Ժողովների ժամանակ Մսերեանը դիտում էր բժշկին, մանա-
ւանդ այն բողբոջներին, երբ նա Կարինեանի հետ էր խօսում: Այդ
միջոցին իդէալիստը նկատում էր, որ բժիշկը աւելի զւարթանում
է և աւելի աշխոյժ ստանում: Եւ նա զգում էր մի ակամայ նա-
խանձ: Թախիծը սրտում նա հետևում էր օրիորդի իւրաքանչիւր
քայլին, աշխատում էր գտնել յարմար ժամանակ նրա հետ առան-
ձին խօսակցելու: Բայց երբ յարմար ժամանակը գալիս էր, նա
շփոթւում էր, յուզւում և չէր կարողանում ինչի մասին խօսել
և ինչպէս սկսել:

Ամբողջ կեանքի ընթացքում՝ նա այդ տեսակ շփոթութիւն
առաջին անգամն էր զգում: Ուստի երեսնութ մարեկան տղամարդը
այս դէպքում նմանում էր մի անփորձ պատանի:

Բայց ինչքան ձանձրացնում էր Մսերեանին այրի Բօլումբա-
շեանը: Այդ հասակաւոր կինը երիտասարդների շրջանում իրան
պահում էր աւելի քան երիտասարդ: Նա, կարծես, երգել էր
ամուրի Մսերեանին հալածել մինչև վերջին շունչ, այնքան, մինչև
որ գուցէ նա յաղթւի:

Ամառւայ սկզբին ընկերական շրջանը ցրւեց: Ամենքը գնացին
այս ու այն կողմ: Օրիորդ Կարինեանը հրաւիրեց ամարանոց իւր
մի ազգական ընտանիքի հետ ամառը անցկացնելու:

Դիմաքսեանի ջղերը բոլորովին յոգնել էին, նա զգում էր
հանգստանալու կարիք: Նա վշտացած էր մի անաջողութեամբ: Նա
աւարտել էր իւր գրւածքը լանհատի և հասարակութեան մասին,

բայց մի անյաղթելի խոչնդոտի պատճառով ստիպւած էր նրան լոյս չընծայել:

Նա առաջարկեց Մսերեանին միասին գնալ մի տեղ օդափոխութեան: Եւ նրանք ուղեորւեցին այն ամարանոց, ուր հրաւիրւած էր Կարինեանը:

Այդտեղ էր նաեւ Գալիանէն իւր զաւակների հետ:

Երկու ընկերները վարձեցին մի հիւրանոցում՝ երկու սենեակ, վճռելով մնալ մի ամբողջ ամիս, որից յետոյ Դիմաքսեանը մտադիր էր գնալ իւր ծննդավայրը:

Ամեն օր նրանք առաւօտեան դուրս էին գալիս լեռնային մաքուր օդ շնչելու և բնութեան հրաշալի տեսարաններով զւարճանալու:

Մի անգամ Դիմաքսեանը հանդիպեց Գալիանէին: Տիկինը իւր երկու փոքրիկ զաւակների և զայեակի հետ հասարակական ծառաստանումն էր: Դիմաքսեանի հետ էին Մսերեանը և օրիորդ Կարինեանը: Նա կամեցաւ բարեւել տիկնոջը և անցնել: Բայց օրիորդը մօտեցաւ Գալիանէին, համբուրեց նրա երեխաներին: Ուղեկիցները ստիպւած եղան կանգ առնել:

Գալիանէն հագած էր հասարակ չթեայ ամառային զգեստ, որի մոզ կապոյտ գոյնը աւելի ակնյայտ էր կացուցանում նրա դէմքի գունատութիւնը:

Խումբը նստեց մի փայտեայ նստարանի վրայ: Դայեակը երեսիսների հետ խաղում էր մի քանի քայլ հեռու, կանանչ խոտի մէջ: Մեծ երեխան արդէն վազվզում էր, փոքրը հաղիւ կարողանում էր իւր թօշ ռոտիկների վրայ կանգ առնել:

Գալիանէն պատմեց օրիորդին, որ նրա ամուսինը բնակւում է քաղաքում և միայն շաբաթը կամ երկու շաբաթը մի անգամ գալիս է ամարանոց մի քանի օրով: Օրիորդի և տիկնոջ յարաբերութիւնը բաւական բարեկամական էր: Բացի հեռաւոր ազգականութիւնից, նրանք զիմնազիական ընկերութիւններ էին եղել:

Դիմաքսեանը Գալիանէի խօսքերից բնազդումով զգաց, որ տիկինը աշխատում է ցոյց տալ, թէ իւր կեանքը անցնում է շատ ուրախ, երջանիկ: Բայց նա կեղծիքը հասկանում էր և չէր կարող չը հասկանալ: Նա ծանօթ էր իւր նախկին ընկերոջ բնավորու-

Թեանը, գիտէր, թէ այժմ նա ինչ տեսակ կեանք է վարում տնից դուրս: Ուստի երեւակայում էր, թէ որքան կարող է երջանիկ լինել մի կնոջ կեանք, որ այդպիսի ահուսին ունէ, եթէ միայն այդ կինը կամ չափազանց յիմար կամ չափազանց դիւրահաւան չէ: Իսկ թէ Գայիանէն ոչ այս էր, ոչ այն, որ նա խելօք էր, զգայուն, որնրան գոնէ այժմ խաբելը դժւար էր—այդ շատ լաւ գիտէր Դիմաքսեանը:

Նա սկսեց խղճալ տիկնոջը, բայց, միևնոյն ժամանակ, վրդովեց էլ: Թող նա կրէ իւր անզգուշութեան և կուրուքեան պատիժը: Թող տեսնի, թէ ու՞ր հետ կապեց իւր կեանքը յաւիտեան, գերադասելով արտաքին փայլը և շուքը ներքին, հոգեկան արժանաւորութիւններից:

Այնուհետեւ Դիմաքսեանը յաճախ պատահում էր Գայիանէին, որ միշտ իւր փղբրիկների և նրանց դայեակի հետ էր լինում և միշտ միևնոյն նստարանի վրայ նստած: Երբ Դիմաքսեանը մենակ էր լինում, ամաչում էր մօտենալ նրան, թէև տիկինը ընդունում էր նրա բարենները այնքան սիրալիր, այնքան բարեկամական կերպով, որ կարող էր վստահ մօտենալ, առանց կասկածելու, թէ այդ դուր չի գալ նրան:

Հետզհետէ նրա սրտում պակասում էր նախկին ատելութիւնը, տեղի տալով ցաւակցութեանը: Նա ցաւում էր Գայիանէի մասին, որովհետեւ հաճողում էր, որ նա դժբաղդ է:

Երբեքն նա Մսերեանի հետ հիւրանոցի պատշգամբի վրայ նստած մինչև ուշ գիշեր խօսակցում էր: Եւ նրանց խօսակցութեան առարկան մեծ մասամբ Գայիանէն և օրիորդ Կարինեանն էին:

Իդէալիստի համար այժմ չը կար ուրիշ աւելի հետաքրքրական թեմա, քան օրիորդը: Այժմ նա անչափ ուրախ էր, որ Կարինեանը, առանց ուրիշի օգնութեան, իւր գործը նիւթականի կողմից յաջողեցրել էր և սեպտեմբերի սկզբին արդէն պէտք է բաց անէր մանկական պարտէզը:

Մի օր յանկարծ ամարանոցում երևեց բժիշկ Սալամբէկեանը: Նա ասաց, թէ եկել է մի շաբաթով իւր ազգական մի ընտանիքի մօտ, որ Ախալքխայից էր տեղափոխւել ամարանոց:

Նրա գալը, ինչպէս երևում էր, Մսերեանին դուր չ'եկաւ: Դիմաքսեանը նկատում էր, որ այդ օրերը իդէալիստը շատ տխուր

է, թէև ոչինչ չէ ասում և առհասարակ շատ դադունապահ է դարձել:

Որքան այս հանդամանքը հետաքրքրական լինէր Դիմաքսեանի համար, բայց սեպհական մտատանջութիւնը ամեն բան մոռացնել էր տալիս նրան: Նրա մտքից և աչքից չէր հեռանում Գալիանէն: Ահա նա, միշտ մեղամաղձոտ, միշտ գունատ, միշտ նստած միևնոյն նստարանի վրայ, մայրական զգոյշ աչքերով հսկում է իւր փոքրիկներին: Երբ նա տեսնում է Դիմաքսեանին, բռնի զւարթութեան ժպիտը երևան է գալիս նրա դէմքի վրայ: Նրա կապուտակ աչքերը դարձեալ փայլում են: Կեղծիւր, կեղծիւր, բայց քո դժբաղդութիւնը նկարւած է այդ մռայլուն աչքերիդ մէջ:

Մի անգամ Դիմաքսեանը տիկնոջը հանդիպեց ամուսնու հետ: Նրանք զբօսնում էին հասարակական պարտիզում, ուր նւագում էր երաժշտութիւնը և անցուդարձ էին անում ամարանոցի անհոգ բնակիչները:

Վերջին ժամանակ Բարաթեանը գրեթէ անճանաչելի էր դարձել արտաքուստ: Մի ժամանակեայ նրբակազմ գեղեցիկ երիտասարդը զիրացել էր, փոր գցել: Նրա այտերը ուռել էին, կարմրել, պարանոցը հաստացել էր: Դէմքի նախկին նրբութիւնը և խելացի արտայայտութիւնը տեղի էր տւել բուրժուական կուշտ, անհոգ արտայայտութեանը:

Գալիանէի համար այդ փոփոխութիւնն էլ անսխորժ էր: Երբեմն, դիտելով ամուսնուն, նա յիշում էր, որ մի ժամանակ այդ մարդու գրաւիչ յատկութիւններից մէկը նրա համար եղել է և՛ գեղեցկութիւնը: Մէկը. գուցէ հէնց այդ մէկն էր գլխաւորը: Այժմ այդ էլ դաւաճանում է նրան: Ուրեմն ի՞նչն է նրա մէջ յարատեւ, մշտական:

Այժմ նրանց մէջ այլ ևս տեղի չէին ունենում ընտանեկան բուռն տեսարաններ: Գալիանէն տանջւում էր լուռ, անբողբոյ: Բայց այդ լուռութիւնը որքան թանգ էր նստում նրա սրտին: Շատ անգամ կարելի էր տեսնել նրան իւր սենեակում առանձնացած արտասուելիս: Զէ՛ որ այժմ նա միայնակ է, գրեթէ բոլորովին միայնակ, որք, անպաշտպան: Ինչո՞ւ տիկին Բախտամեանը չը թողեց Ուսաննային, նրա հարազատ քրոջը, գալ նրա մօտ:

Ախ, այդ կինը. ամեն տեղ նա է Գայիանէի բաղդի խոչընդոտը: Այ՛ո, նա առաջինը սուեր ձգեց նրա ընտանեկան երջանկութեան վրայ, առաջինը կորզեց նրա բաղդը:

«Այսպէս է արդեօք, իզուր չէ իմ մեղադրանքը»:

Ո՛չ, ո՛չ, հազար անգամ ոչ: Փաստեր:—Միթէ Իսակը անդորձ պատանի է, որ չը հասկանայ, թէ որքան ծանր է յանցանքը, այնքան պէտք է զգոյշ լինել փաստեր: ջնջելում:

«Զէ որ հարիւր անգամ բռնել եմ նրա սուտը...»:

Եւ այդ բոլորից յետոյ, մի օր, մի դժբաղդ օր... ահա և փաստը...

Երեկոյ էր: Նրանք նստած էին ամարային կացարանի ընդարձակ պատշգամբի վրայ: Գայեակը երեխաներին քնեցրել էր և ինքը տնից հեռացել: Բացակայ էին և՛ միւս ծառաները: Մարդ ու կին առանձին էին:

Հասարակական պարտիզից լսոււմ էր երաժշտութեան ձայնը: Զով եղանակ էր, թեթեւ անտառային ղեփիւռը մեղմիկ սոսափում էր ծառերի ճիւղերը: Գայիանէն, արմուկը յենած պատշգամբի վանդակապաւին, դիտում էր օգոստոսի պարզ երկնակամարը, ուր պսպղում էին պայծառ աստղերը:

Վաղուց նրա թէյը սառել էր, բայց նա ձեռ չէր տալիս բաժակին:

—Վերջապէս, պէտք է խօսես, թէ՛ չէ,—արտասանեց Բարաթեանը,—դու կարող ես մարդ խելագարեցնել:

—Ուզում էք, որ խօսեմ:

—Ոչ միայն ուզում եմ, այլ դա մի բնական պահանջ է: Ամբողջ շաբաթը անտանելի շոքերում շան նման չարչարում եմ, գալիս եմ այստեղ մի քիչ հանգստանալու և ի՛նչ եմ տեսնում. մի տխուր, թթւած կերպարանք: Մինչև Թրբ, ասեմ, մինչև Թրբ պէտք է այդպէս շարունակել:

—Այ՛ո, մինչև Թրբ,—կրկնեց Գայիանէն հանգարտ, կարծես, ինքն իւր հետ խօսելով:

—Ուրեմն դու դեռ մտադիր ես երկմր շարունակել: Ո՛չ, ի սէր Աստուծոյ, բաւական է, մի՛ տանջիլ ոչ քեզ, ոչ էլ ինձ:

—Եթէ իմ ձեռքիս լինէր այդ տանջանքից ձեզ ազատելը,

Աստժուհն է յայտնի, կազատէի՜ւ Բայց... չեմ կարող, ո՛չ, չեմ կարող, այն անմեղները...

Ձայնը դողալով, մատնեց նրան։ Սակայն նա կարողացաւ զսպել իրան։ Մի քանի վայրկեան լռելուց յետոյ, նա ուղիղ նայեց ամուսնու երեսին և, թեթեւ հառաչելով, ասաց.

—Ես ձեզ համար մի սիւրպրիզ ունեմ։

Բարաթեանը աչքերը լայն բաց արեց։

—Ի՞նչ բան է այդ, — հարցրեց նա վախեցած։

Գայիանէն հանդարտ վերկացաւ տեղից, անցաւ իւր սենեակը։ Մի րոպէ չ'անցած նա դուրս եկաւ՝ մի փոքրիկ ծրար ձեռին։

—ձակատագիրը ինքն է երբեմն մարդկանց մեծ զգուշութիւնով թաղցրած կեղտը պարզում, — ասաց նա, — բայց եթէ այդ կինը այնքան խելօք լինէր, որքան դուք, այս բանը այստեղ չէր ուղարկիլ։ Գիտեմ, վատ բան է արածս, հասցէն ձերն էր, իրաւունք չունէի բաց անելու, բայց ի՞նչ արած, փաստ էիք պահանջում, ահա...

Բարաթեանը նստած էր ներսից լուսաւորւած պատուհանի առջև, ուստի նկատելի էր, թէ ինչպէս մի ակնթարթում փոխւեց նրա դէմքը։

—Խեղճ կին, նա տանջւում է։ Միթէ դուք չէք կարող ոչնչով օգնել նրան, ազատել մի խելագար ծերունու ձեռքից, ինչպէս նա անւանում է այն ազնիւ մարդուն։

Երբէք Գայիանէն այնչափ հանգիստ և, միևնոյն ժամանակ, այնչափ սարսափելի չէր եղել իւր մարդու համար, որչափ այդ րոպէին։ Ինչպէս բարոյականութեան մի անողոք դատաւոր, նա կանգնած էր մեղապարտ ամուսնու առջև և տալիս էր նրան իւր դատաւճիռը։

Բարաթեանը միայն նայեց ծրարին, ամեն բան հասկացաւ, դրեց գրպանը։ Հերքել անկարելի էր, հարկաւոր էր միայն պաշտպանւել։ Նա հազիւ կարողացաւ ուշքի գալ, հնարել արդարանալու մի միջոց, մի խօսք։ Սակայն Գայիանէն չը թողեց նրան բերան բաց անել։ Դրական և անդիմադրելի եղանակով նա ասաց.

—Ո՛չ մի խօսք...

Յետոյ, մի ծանր հառաչանք արձակելով տառապող սրտի խորքից, աւելացրեց.

—Մեր մէջ այսուհետեւ ամեն կապ ուղիղ է կտրւած համարել։

Նա գլուխը բարձր պահած, գունատ, ինչպէս դիակ, զգւանքով և ատելութեամբ լի մի հայեացք ձգեց ամուսնու վրայ և ծանր քայլերով անցաւ իւր սենեակը:

Բարաթեանը ժամանակ չ'ունեցաւ մի բառ անգամ արտասանելու: Բայց երբ Գալիանէն անհետացաւ, նա ձեռները յենեց ծընկներին, նայեց յատակին և, գլուխը շարժելով, արտասանեց.

«Կոմսիւիան դրամա է դառնում...»

XVI

Ամարանոցը գտնուում էր Կովկասեան երկրի մի գեղեցիկ վայրում: Դա սքանչելի Բորժոմն էր, շրջապատւած բարձր, անտառազարդ լեռներով և ուղղահայեաց, անմատչելի ժայռերով:

Այստեղ մի կողմից հանդարտ հոսում է Քուրը: Միւս կողմից սրնթաց վազում է մի փոքրիկ լեռնային գետակ, որ կրում է ամարանոցի անունը: Գետը կլանում էր գետակին հովիտի կենտրոնում և գոյացնում երեք թերակղզիներ, որոնց վրայ սփռւած են հարուստ ու շքեղ ամառային կացարանները:

Արեգակը միայն միջօրէին մի քիչ ժամանակ նայում է հովիտի խորքը, այնուհետև ահռելի ժայռերը ամեն ինչ քողարորում են իրանց մոլթ ստւերներով: Գետակը լեռների ծոցից ձգւում բերում է մի անընդհատ զով: Նւ այդ զովն է, որ հալածում է ձորի մէջ տիրող բնական տոթը: Շարժւում են հսկայական եղևինների և մայր ծառերի գագաթները, խաղում են բազմատեսակ թփերի տերեւները և օդը լեցնում բնութեան մշտական համերգով:

Գետակը չուսահատ կուտւմ է ժայռերից թաւալւած վիթխարի բեկորների հետ, և նրա շատակից լսւում էին տարօրինակ մունչիւններ, նման մարդկային չուսահատ զոռոցների:

Տեղ տեղ այդ բեկորները գոյացնում են փոքրիկ ջրվէժներ, որոնք իրանց փրփուրներով հեռուից նմանւում են գետակի վրայ սփռած սպիտակ սաւանների: Իսկ տեղ տեղ նրանք գոյացնում են մանր կղզիներ, ուր առաւօտից մինչև երեկոյ թռչկոտում են տեսակ տեսակ թռչուններ: Թանձր մացառներով ծածկւած քարքարոտ ափերից տարածւում են աջ ու ձախ բաղմաթիւ ուղիներ, որոնք տանում են դէպի անտառապատ լեռների բարձրու-

Թիւնը: Տեսարանը աւելի ամփոփ և աւելի զեղեցիկ է երևում այդ լեռներից մէկի զազաթից դիտելիս: Այստեղից բացւում է անթիւ ձորերի, կիրճերի և այրերի մի շարք: Երևում են ուրիշ գետակներ և առուակներ, որոնց մակերևոյթները մերթ ժպտում են արևի ճառագայթներից, մերթ մթնանում ծառերի և ժայռերի ստերներից: Նուրբ լսողութիւնը այստեղ կարող է զարմանալ մի տարօրինակ և վերին աստիճանի դուրեկան երաժշտութիւնով, որ բաղկանում է ստորոտում հոսող ջրերի ձայներից, թռչունների կէկոցներից և մեղմիկ հողմի շշնչիւններից: Եւ այդ երաժշտութիւնը աւելի զերբնական է հնչում, աւելի փանտաստիքական թւում, երբ լսողի հայեացքը թափառում է հեռաւոր լեռների դազաթներով, ուր դարաւոր ծառերը, կարծես, պարզ և կապոյտ երկնքի հորիզոնում դիւթական սիլուետների պէս պար են բռնում: Միջօրէին մօտ արևի ջերմութիւնը անսասնի ծառերի, թփերի և ծաղիկների միջից դուրս է մղում պէս պէս բուրմունքներ և նրանց անուշ լաւանուրդով տոգորում լեռնային յստակ օդը: Այդ միջոցին օդը փոքր ինչ փոխում է իւր դոյնը: Երևում է նրա մէջ մի նուրբ արծաթադոյն փոշի, որ թեթև զոլորշիի պէս բարձրանում է դէպի վեր և երկնքի մուգ կապտութիւնը սքողում մի բարակ, թափանցիկ շղարշով:

Ինքը ամարանոցը երևում է լեռների մէջ ամփոփաւած և ծառերի խտութեան մէջ թաղաւած: Բանաստեղծական անկարգութեամբ տեղաւորաւած տների և տնակների կանանչ, կարմիր մոխրագոյն և սպիտակ կտուրները հազիւ հաղ նշմարւում են, ինչպէս դալար խոտի մէջ հանգչող կրէաներ միայն գոյնզգոյն կեղևներով:

Դիմաքսեանը երբեմն մենակ նստում էր մի մանապատ ապառաժի վրայ ու ժամերով դիտում շրջակայքը: Այդ միջոցներին նրա թախիծը էր նմանւում սովորականին: Նրա սիրտը լցւում էր զօրաւոր զգացումներով ու տարօրինակ ձգտումներով: Նա նախանձում էր բնութեանը, այդ, նախանձում էր նրա զեղեցկութեանը, նրա յարատեւ գոյութեանը, նրա անսահման ոյժին և օրէնքներին: Հեռաւոր լեռների վսեմ տեսքը, սրածաշր ժայռերի սոսկալի կերպարանքը, ընթացող ջրիմշտականութիւնը, այդ բոլորը նրա սիրտը ճնշում էին և, միևնոյն ժամանակ, բորբոքում: Արիւնը

եռում էր երակների մէջ, և նա վրդովւում էր, թէ ինչու բնութեան ստեղծագործութեան մէջ բանական արարածը, մարդը, չը պիտի յարատև վայելի այդ բոլոր սքանչելիքները: Ինչո՞ւ այդ գետակը, այդ անտառը, վերջապէս, այդ անօգուտ ժայռի բեկորը աւելի պէտք է շարունակէ իւր գոյութիւնը, քան թէ ինքը, ինչո՞ւ մարդ այնքան փոքրիկ է, այնքան աննշան, որ մի մատաղ ծառ, մի որ և է թուփ կարող է ծածկել նրան բնութեան, այդ վիթխարի ոյժի, առջև:

Երեսուն և մէկ տարեկան է, դարձեալ մի տասը տարի, և ահա նա ուրք կը դնի ծերութեան առաջին շրջանը: Այնուհետև արագ արագ կը սպառւեն նրա ոյժերը, կը սառչեն նրա զգացումները, և յետոյ, մի օր, մի սարսափելի օր, նա այլ ևս չը կայ: Իսկ ի՞նչ է արել նա մինչև այժմ, և մի՞թէ, նա պէտք է չքանայ առանց մի խոշոր հետք թողնելու իւր ետևից...

Ահսօր էր: Նա արմունկը յենած կանանչ գետնին, գլուխը ձեռի ափի մէջ պահած, դիտում էր թփերի մէջ թռչկոտող ինչ-որ խայտապղէտ թռչնիկների խաղը: Յանկարծ նրա առջև նկարեց մի մարդկային մարմնի շւաք:

Նա յետ նայեց: Մտերեանը կանգնած էր նրա գլխի մօտ գունաթափ դէմքով, վհատւած աչքերով, տրտում և միանգամայն անճանաչելի:

— Անպատճառ մի դժբաղդութիւն է պատահել, — գոչեց Դիմաքսեանը, գլուխը բարձրացնելով:

Մտերեանը ձեռով մի յուսահատ շարժում գործեց և, ուժասպառ ընկղմելով կանանչ խոտի մէջ, թոյլ և ընկճւած ձայնով արտասանեց.

— Երկու ժամ է քեզ փնտռում եմ:

— Նստիր և հանգստացիր, երեսիդ գոյն չը կայ, դողում ես:

— Դողում եմ, լսւ, դողում եմ, ի՞նչ ես ուզում ինձանից, — գոչեց Մտերեանը բարկանալով, — տեսնում ես, որ չորացած, կուչ եկած տերևի եմ նմանւում: Բայց Թրբ եմ ասել, թէ ուզում եմ մրցել ուրիշների հետ այն էլ իմ սիրած ընկերոջ հետ: Ախ, Արսէն, եթէ իմանայիր որքան ինքս իմ դէմ վրդովւած եմ: Այո, այո, ծիծաղելի եմ ես, և ի՞նչ կը սաղէր ինձ այս հասակումս խելքից զրկել...

Արդէն Դիմաքսեանը մասամբ գուշակում էր, թէ ինչ է պատահել, Անցան մի քանի բոլակներ, Մսերեանը փոքր ինչ հանդարտեց և սկսեց եղելութիւնը պատմել:

Միթէ Դիմաքսեանը չը գիտէր նրա ամարանոց գալու շաբաուրթը:

— Ուրեմն մի' ստիպիլ ինձ կարմրել, մանրամասնութիւնները պատմելով: Ես կասեմ այն, ինչ-որ միայն այսօր անցաւ իմ գլխով: Բժիշկ Սալամբէկեանի երևալը զարթեցրեց նրա մէջ մի անտանելի նախանձ: Նա այլ ևս չը կարողացաւ դիմանալ սրտի բուռն զգացմանը: Նա գուշակում էր, որ մի բան կայ օրիորդ Կարինեանի և բժշկի մէջ և, եթէ լինէր դրական մարդ, կարող էր յետ կանգնել իւր մնոտի յոյսերից: Բայց մի անյաղթելի ոյժ մղեց նրան դէպի առաջ և բաց արեց նրա ոտների տակ մի վիհ: Նրանի գոնէ մի օր նա լինէր Վէքիլեան կամ ունենար նրա քարոզած զդուշութիւնը և խոհեմութիւնը: Այն ժամանակ նա այսօրւայ «չիմարութիւնը» չէր անիլ: Կը տանջէր, բայց առանց ամօթի, առանց խղճի խայթոցի:

— Եւ գիտե՞ս ինչն է ինձ տանջողը: Կարծում ես նրա մերժելը: Ո՛չ. այդ բանին ես արդէն մի քիչ նախապատրաստուած էի, երբ սկսեցի բացարձակ խօսել: Ինձ վշտացնում է այն, որ նա խելօք վարւեց, իսկ ես յիմար: Եթէ տեսնէիր, ինչպէս նա աշխատում էր ինձ չը վշտացնել: Ես պարզում էի նրան իմ սիրտը, նա լսում էր հրեշտակի համբերութիւնով: Բայց խօսքս չը վերջացրած, նրա աչքերի մէջ կարդացի իմ պատասխանը: Նա մերժեց, բայց ինչպէս. կարծես, նա մեղաւոր էր իմ առջև և ուզում էր արդարանալ: Ե՛հ, ինչ երկարացնեմ: Նա բժշկին սկսել է համակրել դեռ ինձ հետ ծանօթանալուց առաջ: Նրանք նամակագրութիւն են ունեցել միմեանց հետ, երբ օրիորդը արտասահմանուֆն էր:

Նա ոտքի կանգնեց: Այդ բոլակին նա այնքան ճնշած, այնքան վշտալի էր, որ Դիմաքսեանը պատրաստ էր ամեն բան անել, միայն թէ այդպէս չը տեսնէր նրան: Նա մոռացել էր սեպհական վիշտը և մոլքում որոնումէր խօսքեր, որոնցով հնար լինէր միութարեւ ընկերոջը: Բայց այդ դիւրին չէր: Ի՞նչ խօսքեր կարող էին սփոփել մի սիրտ, որ երեսնութ մարի կոչս էր մնացել, առաջին անգամ համակւել էր սիրոյ զգացումով, և այդպէս անաջող:

Մի ժամանակ նոյն յուսահատութեամբ Դիմաքսեանը պարզում էր իւր սիրտը Մսերեանի մօտ, և սա կարողանում էր նրան մխիթարել, իսկ այժմ իղէալիստի աչքերի մէջ երևացող խոնաւութիւնն անգամ չը թելադրեց նրան մի մխիթարական դարձած, մի խօսք, ձիշդ որ այդ Հափահաս մարդը, որի աչքերը գուցէ կեանքի ամենադժար ընկերութեամբ արցունք չէին տեսել, այժմ, կարծես, ուզում է արտասել, Բայց ո՛չ, նա երեսը յետ դարձրեց, զսպեց իրան, և երբ կրկին նայեց ընկերոջը, արդէն բաւական հանգիստ էր նրա դէմքը:

— Սմբատ, — խօսեց, վերջապէս, Դիմաքսեանը — մի՞թէ դու ինձանից թոյլ ես, որ այդպէս յուսահատուում ես ձշմարիտ է, քոնը աւելի ցաւալի է, որովհետեւ դու բացարձակ յայտնեցիր քո սէրը և բացարձակ էլ մերժում ստացար: Բայց մոռձիր, որ Կարինեանը քո ընկերոջը, այն էլ լաւ ընկերոջը, ընտրեց, իսկ Գայիանէն իմ թշնամու, այն էլ վատ թշնամու կինը դարձաւ: Գոնէ այսքանը թող քեզ մխիթարի:

— Ընկեր, — կրկնեց Մսերեանը հեգնօրէն, — հրն է զօրեղ, ընկերական սէրը, թէ՛ սէրը դէպի կինը, Համոզւած ես, արդեօք, որ քո և Բարաթեանի թշնամութեան գլխաւոր հիմքը Գայիանէն չէ...

Այս խօսքերի մէջ կար մի դառն ձշմարտութիւն Դիմաքսեանի համար: Նա զգաց, որ լոկ համոզմունքների տարբերութիւնը գուցէ այնքան սուր կերպարանք չը տար նրանց թշնամութեանը, եթէ մէջ տեղ չը լինէր Գայիանէն:

— Ուրեմն, — շարունակեց Մսերեանը, — մի՛ զարմանալ, եթէ ասեմ, որ ես այլ ևս այստեղ չեմ կարող մնալ և նրա երեսը տեսնել:

Եւ նա, անմիջապէս ձեռը թոյլ կերպով մեկնելով Դիմաքսեանին, աւերացրեց.

— Երևի, դու դեռ կը մնաս այստեղ:

— Իսկ դ՞ու:

— Գնում եմ:

— Ո՞ւր:

— Զը գիտեմ, միայն այստեղից պէտք է հեռանամ հէնց այսօր, հէնց այս ժամին:

Նա ձեռով մի տխուր, յուսահատ շարժում գործեց և քայլերը արագացրեց, երկու ժամ անցած նա ուղեորւեց ամառանոցից, չը նայելով ընկերոջ թախանձանքին՝ դէթ մի քանի օր էլ սպասել:

Մնալով միայնակ, Դիմաքսեանը սկսեց աւելի տխրել: Նա ցաւակցում էր Մսերեանին անչափ, բայց, միևնոյն ժամանակ, ընկերոջ դժբաղդութեան մէջ նա զգում էր մի թեթեւ մխիթարութիւն: Այժմ նա տեսնում էր, որ միայն ինքը չէ անաշուղ բաղդի տէր, մերժած և մոռացած:

Նա շարունակում էր իւր մենակի զբօսանքները: Եւ միշտ նրա քայլերը ակամայ դիմում էին այն կողմ, ուր սովորաբար լինում էր Գայիանէն: Բայց երեխաները և դայեակը միշտ միևնոյն տեղն էին լինում սովորական ժամին, իսկ Գայիանէն մի քանի օր էր չէր երևում: Նա սկսեց անհանգստանալ. չը լինի՞ թէ հիւանդ է տիկինը: Մի անգամ, չը կարողանալով զսպել բռուն հետաքրքրութիւնը, զգուշաբար հարցրեց դայեակին: Ռուս կինը աչքունքը թթւացնելով պատասխանեց, թէ «տիրուհին» թէև պառկած չէ, բայց առկար է:

Դիմաքսեանը անտակտութիւն համարեց աւելի հարցնել: Նա համբուրեց երեխաներին, նայեց մեծ-աղջկայ աչքերին, որ մօր աչքերին էին նմանում, թեթեւ հառաչեց և հեռացաւ, իւր սրտում տանելով մի ցաւակցութիւն դէպի այդ անմեղ արարածները: Յաւակցութիւն, բայց խառն մի անբացատրելի առեղծութեան հետ:

Նա անցնում էր մի նեղ ծառուղիով, ոչ հեռու գետակից, գլուխը կրծքին թեքած, անուշադիր դէպի իւր շուրջը: Յանկարծ մէկը արտասանեց նրա անունը ետեւից: Նա յետ նայեց և տեսաւ բժիշկ Սալամբէլեանին օրիորդ Կարինեանի հետ:

— Ես կամենում էի հարցնել, երբ էք մտադիր վերադառնալ քաղաք, — հարցրեց օրիորդը Դիմաքսեանին:

Նա ինքը չը գիտէր, թէ երբ կը վերադառնայ, գուցէ վաղը, միւս օրը, գուցէ դեռ երկար ժամանակ կը մնայ:

— Ինչո՞ւ համար էիք հարցնում, — ասաց նա:

— Ոչինչ, այնպէս:

Օրիորդը խօսում էր տատանւելով և կմկմալով: Նրանք առաջ գնացին մի քանի րոպէ լուռ: Բժիշկը մտախոհութեան մէջ էր, չէր

խօսում Թրիորդը նայեց նրա երեսին, մտածեց մի վայրկեան և ապա կրկին դարձաւ Դիմաքսեանին.

—Արդեօք պարոն Մսերեանի մասին տեղեկութիւն ունէ՞ք:

—Ո՛չ:

—Քանի՞ ժամանակ է անցել նրա գնալուց:

—Արդէն տասն օր է:

—Եւ դուք նամակ չունէ՞ք:

—Դեռ ոչ. ի՞նչ կայ...

Նա վախեցաւ, կարծելով ընկերոջը մի բան է պատահել, որ օրիորդը այնքան անհանգիստ կերպով հարց ու փորձ է անում:

—Ոչինչ չէ պատահել, ես միայն ուզում էի նրա մասին տեղեկութիւն ունենալ, ես նրան անչափ յարգում եմ...

Բժիշկը տակաւին լուռ էր: Մօտենալով ճեմելիքի ծայրին, նա նստեց նստարանի վրայ, ասելով, թէ սաստիկ յոգնած է: Մի քանի րոպէ անցած, օրիորդը հեռացաւ, մոնելով դիմացի ամարանոցը, ուր նա բնակւում էր: Երկու ընկերները մնացին առանձին:

—Ես գտում եմ, որ նա քեզ բոլորը պատմել է, — խօսեց վերջապէս բժիշկը, — ուրեմն հարկ չը կայ թագցնելու: Բայց միթէ ես մեղաւոր եմ, որ գործը այս ընթացքը ստացաւ: Դու գիտես, թէ ես որքան սիրում եմ և յարգում Մսերեանին...

—Միթէ ես այդ մասին մի խօսք ասացի, քեզ մեղադրեցի:

—Ո՛չ, բայց ի՞նչ և լինի, այժմ դու ինձ վրայ ուրիշ աչքով ես նայում...

—Ես քեզ վրայ այժմ էլ այն աչքով եմ նայում, ինչ աչքով նայում էի առաջ:

—Շնորհակալ եմ, — արտասանեց բժիշկը զւարթանալով, — ինձ համար այդ մեծ նշանակութիւն ունի:

—Ես միայն զարմանում եմ բնութեան խաղի վրայ: Երբէք չէի կարող երևակայել, որ Մսերեանը մի օր կը յափշտակւի այդպէս: Իսկ դու, որ այնքան ծաղրաբար էիր վերաբերում կեանքին, դու որ դատարկ բան էիր համարում նրան, ի՞նչպէս եղաւ, որ այսօր յանկարծ երկու ձեռքով ես գրկում այդ դատարկ բանը:

—Ես ինքս չը գիտեմ, ինչպէս բացադրել: Միայն այսօրանը կ'ասեմ, որ այն օրից երբ ես ճանաչեցի այդ աղջկան, իմ մէջ

սկսեց մի հողեկան յեղափոխութիւն: Թող հողերանը բացազրի այս, իսկ ևս այժմ այնքան ուզում եմ ապրել, որքան երբէք, երբէք չեմ կամեցել...

Եւ բժիշկը սկսեց ոգևորւած զովել օրիորդ Կարինեանին, ինչպէս սիրահար, կրկնապատկելով նրա արժանաւորութիւնները: Դիմաքսեանը զգում էր, որ իւր մէջ դարձեալ շարժւում է նախանձը: Նա մտքում պարսաւեց ինքն իրան և, աշխատելով զսպել վատ զգացումը, անկեղծաբար տրտայայտեց իւր բերկրութիւնը ընկերոջ երջանկութեան մասին:

Օրից օր նրա անհանգստութիւնը սաստկանում էր: Տասնեակ միմեանցից վատ մտքեր նրան հալածում էին: Արդեօք Գայիանէն նրանից է խոյս տալիս, որ անից չէ զուրս գալիս: Գուցէ նա վախենում է իւր ամուսնուց կամ հասարակական բամբասանքից: Բամբասանք, բայց ինչո՞ւ համար. որ նա երբեմն դրսում պատահում է և խօսում մի օտար տղամարդի հետ:

Նա աշխատում էր մի անգամ, անպատճառ, ինչպէս և է, ուր և է, տեսնել Գայիանէին, ցոյց տալ նրան իւր սառն յարգանքը. մի յարգանք, որ կարող է տիկնոջը համոզել, թէ երբէք նրա վրայ Դիմաքսեանը չէ նայում սիրահարւած մարդու աչքով:

«Այո, այսպէս պէտք է անեմ, ասում էր նա ինքն իրան, որ չը կարծի, թէ ևս կամենում եմ ծաղրել նրա դժբաղդութիւնը»:

Վերջապէս, մի օր նա տեսաւ Գայիանէին անսպասելի կերպով:

XVII

Տիկինը դալիս էր մի հարեան ամարանոցից, ուր բնակւում էր նրա ազգական ընտանիքներից մէկը: Նա մենակ էր և ծանր հանդարտ քայլերով ընթանում էր առաջ, հայեացքը ուղղած անորոշ տարածութեան մէջ: Թւում էր, որ ամբողջ էութիւնով նա խորասուզւած է իւր հոգոյ մէջ և արտաքին աշխարհը նրա համար գոյութիւն չունէ:

Տեսնելով Դիմաքսեանին, նա չը շփոթւեց: Միայն մի թեթեւ անցողիկ ժպիտ սահեց նրա դէմքի վրայ, ինչպէս անձայն հողմի մեղմիկ շուռնը անդորր ծովի մակերևոյթով:

Դիմաքսեանը մօտեցաւ նրան զդուր ձեռին և ջերմ չարզանքով սեղմեց նրա աջը: Այլ ևս Գայիանէն ճիգ չէր անում իւր տխրութիւնը թաղցնելու: Նրա խոհուն ձակատի վրայ որոշ գծազուած էր այն տառապանքը, որ տիրել էր նրա հոգուն: Դիմաքսեանը շտապեց հարցնել նրա առողջութեան մասին և իսկոյն խօսքը դարձրեց այնպիսի նիւթերի վրայ, որոնց մասին առիթ էր որոնում խօսելու: Նա տեսաւ, որ տիկինը խոցա չէ տալիս խօսակցութիւնից, այլ ընդհակառակը տրամադիր է երկար խօսելու:

— Ես ամեն օր պատահում եմ ձեր երեխաներին, ինչքան նման են նրանք ձեզ: Սովորած լինելով նրանց միշտ իրանց մօտ տեսնել, ցաւում էի առանց ձեզ տեսնելով:

— Դուք առհասարակ երեխաներ սիրում էք, — հարցրեց տիկինը:

— Միթէ կարելի է չը սիրել անմեղութիւնը:

Տիկինը անփոյթ կերպով նստեց առաջին պատած նստարանի վրայ: Դիմաքսեանը կանգնեց նրա դէմ, շարունակելով.

— Մարդկային արարածները արժանի են սիրոյ քանի որ փոքրիկ են:

— Քանի որ փոքրիկ են, իսկ յետոյ:

— Յետոյ, պէտք է խղճալ նրանց:

— Ինչու:

— Որովհետեւ ապագայում կեանքը այնքան աղաւաղում է նրանց, որ միայն խղճալու են արժանի:

Գայիանէն, որ սովոր էր միշտ իւր ամուսնուց լսել կիսահեղձական և կատականման խօսակցութիւն նոյն իսկ ամենալուրջ նիւթերի մասին, մի տեսակ թարմութիւն զգաց, խօսակցելով մի մարդու հետ, որի ուղեղը ընդհակառակը միշտ լուրջ էր տրամադրւած:

— Միթէ ձեր կարծիքով կեանքը ամենքին է աղաւաղում, — հարցրեց նա:

— Անկասկած, քանի որ մարդը չէ կարող միշտ երեխայ մնալ: Այստեղ խնդիրը վերաբերւում է կրթութեանը և կեանքի ազդեցութեանը: Կրթութեան այն եղանակը, որ տիրում է մեր դպրոցներում, աւելի աղաւաղում է, քան կրթում մարդկային բնաւորութիւնը: Մնացեալը լրացնում են ընտանիքը և հասարակութիւնը:

Անշուշտ, դուք պէտք է համաձայն լինէք ինձ հետ, որ սուտը և կեղծութիւնը վնասակար են. նոյնպէս չը պիտի հերքէք, որ մեր կեանքում այդ բացասական յատկութիւնները զօրեղ դեր են կատարում:

—Դուք խօսում էք այնպէս, ինչպէս մի քանի տարի առաջ: Անցեալի մտարերելը Դիմաքսեանին շփոթեցրեց ակորժելի կերպով: Ներքին հաճոյքից նրա աչքերը փայլեցին և շարժուն դէմքը արտայայտեց մի անզսպելի բերկրութիւն:

—Մի՞թէ դուք կը կամենայիք, որ այժմ ուրիշ կերպ խօսէի,—ասաց նա ոգևորւելով,—այո՛, սուտը և կեղծութիւնը ես միշտ դատապարտել եմ և պիտի դատապարտեմ, առանց ուշադրութիւն դարձնելու նրանց արդարացնող պատճառների վրայ...

Նա կանգ առաւ: Նա վճռել էր միմիայն սառն բարեկամական յարգանք ցոյց տալ տիկնոջը: Իսկ այժմ զգում էր, որ անկարող է իւր վճիռը հաստատապէս կատարել: Մի քանի վայրկեան լռելուց յետոյ, նա աւելացրեց.

—Բայց երբեմն ամենաառաքինի մարդիկ անգամ ենթարկւում են ստի և կեղծութեան ազդեցութեան, և ենթարկւում են ակամայ, անգիտակցաբար: Եթէ նրանք ունենային աւելի քաջութիւն դիմադրելու աւանդական նախապաշարմունքներին, այն ժամանակ կը լինէին աւելի անկեղծ և միշտ ճշմարտախօս:

Պայիանէն լուռ լսում էր նրան, աշխատելով ըմբռնել այդ անորոշ խօսքերի տակ թաքնւած իմաստը:

—Նա կարծում եմ,—շարունակեց Դիմաքսեանը աւելի ոգևորւելով,— թէ կը գայ ժամանակ, որ այդ մարդիկ իմ ասած քաջութիւնն էլ կունենան: Ուզում եմ ասել, թէ կը գայ ժամանակ, որ մեր խօսքի և մտքի, զգացումների և գործերի մէջ տիրող հակասութիւնը կը պակասի: Տիկին, մենք այժմ հազիւ կիսով չափ պատկանում ենք մեզ, իսկ մեր էութեան, մեր բարոյական և մտաւոր կազմի միւս կէսը հասարակական նախապաշարմունքների ստրուկն է: Գուցէ հէնց այդպէս էլ հարկաւոր է, զուցէ անհրաժեշտ է, որ հասարակութիւնը մարդու գլխին լինէ մի դատաւոր, մի վերահսկող, քանի որ անհատը դեռ չէ կատարելագործւել: Բայց նա, որ զգում է իւր մէջ սեպհական ոյժ, ինքնուրոյնութիւն և մտքի

աներկիւղ քաջութիւն, նա վրդովւում է այդ ինքնակոչ վերահսկողի դէմ, որ միշտ ձգտում է բռնակալի դեր կատարել: Ինչպէս Որովհետեւ նա տեսնում է, որ այդ վերահսկողը ինքը, իբրեւ անհատի կրթիչ, իբրեւ ուղեցոյց, իբրեւ առաջնորդ, տրաս է, կարծատես է: Այդ տեսակ ինքնուրոյն խելք և սկզբունքներ ունեցող մարդը մոռածում է. «Ինչ անեմ, միթէ զնամ ընդհանուր հոսանքովս: Ա՛յ, պատասխանում է նրան ներքին ձայնը, չը պիտի գնաս, աշխատիր ինքդ առաջնորդել նրան, որ քեզ ուզում է առաջնորդել և, եթէ ոչ ժերդ քեզ չեն դաւաճանիլ, մէկ մէկ խորտակիր նրա դէմ կանգնած խոչնդոտները»:

Վերջացնելով խօսքը, նա ձեռները յենեց ձեռավայրտին և հայեացքը ձգեց հեռու ու հեռու: Կարծես, այդ վայրկեանին նա մոռացել էր իր խօսակցին, ինքն իւր մտքերի բուռն հոսանքով յտիշտակած:

Գայիանէն լուռ էր: Նա արդէն մասամբ գուշակում էր, թէ Դիմաքսեանը ինչ բան է ակնարկում և առհասարակ ինչ տեսակ քաջութեան ու ինքնուրոյնութեան մասին է խօսում: Այդ խօսքերը բաց էին անում նրա համար մի նոր, բոլորովին անծանօթ աշխարհ, ուր մինչև այդ ժամանակ չէր թափանցել նրա միտքը:

Ուշադրութեամբ լսելով Դիմաքսեանին, նա թոյլ էր տալիս իրան միանգամայն անձնատուր լինել նրա ասածների ազդեցութեանը: Եւ զգում էր, որ մի ինչ-որ բուռն, անդիմադրելի բաց վերին աստիճանի ախորժելի հոսանք հետզհետէ զրաւելով քաջում ու տանում է նրան յայտնի չէ ուր:

Ծի վայրկեան նա նայեց ոգևորւած երիտասարդի դէմքին, և այդ վայրկեանին Դիմաքսեանը երևեց նրան միանգամայն կերպարանափոխւած: Կարծես, դա այն մարդը չէր, որին հինգ-վեց տարի առաջ տեսաւ Բարաթեանի հետ առաջին անգամ: Նրա դէմքի գծերը յարտեւ և լարւած մտաւոր գործունէութիւնից մեղմացել էին և նրբացել: Խոշոր, ազդու աչքերի մէջ հասուն խելքի հետ անդրադառնում էին հոգոյ ազնւութիւնը և կամքի անշեղութիւնը:

Այստեղ Գայիանէի միտքը դարձեալ թուաւ դէպի համեմատութիւն: Նրա առջև պատկերացաւ մի ժամանակեայ իւր գեղեցիկ ամուսնու այժմեան կուշտ, կարմիր դէմքը, ուռած այտերով և իւ-

դալի աչքերով: Ի՞նչ տարբերութիւն. մէկի մտքի կորովութիւնը տեղի էր տւել մարմնի պարարտութեանը, հողին սրտի հետ պատել էր թանձր ծարպով: Միւսի հոգեկան ոյժը տաշել և յղկել էր նրա ոչ-դեղեցիկ դէմքը և դարձրել միանգամայն անձանաչելի:

Իւր կողմից Դիմաքսեանը զաղտուկ դիտում էր տիկնոջը և գրեթէ նոյն փոփոխութիւնը տեսնում: Ճշմարիտ է, չը կար նախկին թարմութիւնը և աշխոյժը, կենսականութեան հուրը առաջւայ զօրութիւնով չէր փայլում: Նրա կապուտակ աչքերի մէջ, Բայց սրա փոխարէն նրա դէմքը այժմ այնքան մոտախոհ, լուրջ և արտայայտիչ էր դարձել, որ Դիմաքսեանը այժմեան Գալիանէին չէր կամենալ փոխել առաջւայ արագաշարժ, զարթ և վարվուուն օրիորդի հետ: Ընտանեկան անաշոյղ կեանքը, հոգու յարատե տառապանքը խլել էին նրա երիտասարդական կրակը և փոխարէնը պարգեւել մի մեղմ, մի հեզ, մի անոյշ թովչութիւն: Օ՛, որքան նա պաշտելի էր իւր դժբաղդութեան մէջ և որքան անմատչելի իւր բարձրութեան վրայ:

Նայելով նրան, Դիմաքսեանի մէջ զարթնում էին ամենաազնիւ և ամենաանարատ զգացումներ: Նա պատրաստ էր այդ անբաղդ կնոջ համար հանդիսանալ մի անկեղծ, անձնէր պաշտպան և իւր սրտի նւիրական հուրը զոհել նրա բաղդին: Եւ նա փափագում էր, բայց չը գիտէր ինչ խօսքերով արտայայտել այդ զգացումը: Միւսնոյն ժամանակ, նա սաստիկ ցանկանում էր, որ Գալիանէն պարզի իւր ցաւերը նրա առջև անկեղծաբար, հաւատալով նրա ազնւութեանը: Նրան թւում էր, թէ Գալիանէն ինքը զգում է այդ տեսակ պահանջ, որ ապերժանիկ կնոջ դառնութիւնները այնքան ծանր և անտանելի են, որ պատրաստ է մի հաւստարիմ մարդու մօտ պարգել իւր սիրտը: Սակայն նոյն հասարակական ճնշողապաշարմունքները, նոյն ճկեղծութիւնը կաշկանդում են նրա լեզուն:

— Պարզութիւնը իմ կարծիքով ամենազլխաւոր առաքինութիւնն է, — շարունակեց նա, այլ ևս չը կարողանալով զսպել իրան: — Ով զուրկ է անկեղծութիւնից, նրա միւս բոլոր արժանաւորութիւնները նեմանում են իմ աչքում: Շատ անգամ մոտժում եմ և ինձ համար ընաւ անհասկանալի է դառնում ինչո՞ւ մենք միշտ կեղծում ենք: Ինչո՞ւ հարուստը աղքատ է ձեւանում, աղքատը — հա-

բուստ, չիմարը—փիլիսոփայ, խելօքը—ձգնաւոր։ Ինչու նա, որին ճակատագիրը անբաղդ է դարձրել—բաղդաւոր է ձեւանում։ Մինչդեռ նրա քայլածքը, նրա ձայնը, վերջապէս, նրա ամբողջ կերպարանքը մատնում են նրան, ցոյց տալով նրա վախը նախապաշարմունքներից, նրա կեղծութիւնը...

Նրանց աչքերը կրկին հանդիպեցին միմեանց։

Գայիանէն գլուխը խոնարհեցրեց և սկսեց հովանիի ծալքով ցնցողաբար փորփորոտել խոնաւ գետինը։

Ակնարկը բաւական պարզ էր, բաւական հասկանալի։ Նա զգաց, որ Դիմաքսեանը սպասում էր նրանից անկեղծութիւն, որ նա արդէն թափանցել է նրա հոգոյ խորքը և այնտեղ պարզ կարդում է բոլոր վշտերը։ Բայց ինչու, ինչ իրաւունքով։ Ո՞վ է նա, որ այնպիսի յանդգնութեամբ մօտենում է նրա ներքին աշխարհին և այնտեղ ամենայն խստութեամբ շոշափում նրա հոգու նւիրական զաղտնիքները։ Ոչ, ոչ, դա աններելի է մի մարդու կողմից, որին նա ոչ մի իրաւունք չէ տւել, ոչ մի ակնարկով չէ մօտեցրել իրան։ Նա գլուխը բարձրացրեց այն ժամանակ, երբ Դիմաքսեանը նայում էր միուրիշ կողմի։ Երկուստեքի գունատ և խելացի ճակատը, երեսի մեղմիկ ցնցւող մկանունքները պարզ արտայայտում էին, թէ ինչ է կատարւում նրա հոգում։ Մի վայրկեանում Դիմաքսեանը հայեացքը դարձեալ փոխեց նրա մասին։ Ինչ-որ մի ներքին ոյժ, ցաւակցութեան թէ խղճահարութեան նման մի բան, յուզեց նրա սիրտը։ Նա զրդջաց, որ նոյն իսկ մի վայրկեան թոյլ էր տւել իրան կասկածել այդ մարդու հոգու մաքրութեան մասին։

—Դուք ամեն բանում պահանջում էք պարզութիւն, — արտասանեց նա երերւող ձայնով, — այդ անկարելի է։

—Դիտե՛մ անկարելի է, չէ որ բռնակալ վերահսկողը թոյլ չէ տալիս, չէ որ հասարակութեան կոյր կարծիքը կաշկանդում է մեր եզուն, չէ որ մենք սարսափում ենք նրա միակողմանի դատաստանումից։

—Այդ չէ միայն, այդ չէ, — կրկնեց Գայիանէն, հովանիի ծալքը մի քանի անգամ թեթեւակի խփելով գետնին, — կան բաներ, որոնց մասին մարդ չէ կարող անկեղծ լինել, եթէ նա չէ կամենում չիմարի անուն ստանալ։

—Այո, այն մարդկանցից, որոնք անկեղծութիւնը չի մարութիւնից ջնկել չը դիտեն։ Եթէ ես համոզւած եմ մէկի խելքին և ազնւութեանը, եթէ ես հաւատացած եմ, որ այդ մարդը երբէք իշարը չի դործ դնիլ իմ հաւատարմութիւնը, միշտ կարող եմ նրա հետ պարզախօս լինել։

Նա կանգ առաւ։ Նա զգաց, որ շատ է յափշտակում, շատ է հեռու գնում։ Նա կարծեց, որ մինչև անգամ վիրաւորեց տիկնոջը։ Բայց նայեց նրա երեսին և այնտեղ նկատեց մի ներողամիտ և, միևնոյն ժամանակ, մի քաջակերական հայեացք։ Այդ հայեացքը, կարծես, ասում էր. «Ես հաւատում եմ, որ դուք ե՛ք խելօք էք, ե՛ք ազնիւ, կարող էք ե՛ք հաւատարիմ լինել, բայց մի՛ պահանջէք ինձանից անկարելի անկեղծութիւն։ Մի՛ պահանջէք, որովհետև ես կին եմ, դուք տղամարդ, որովհետև դուք օտար էք ինձ համար և, որովհետև դուք իմ ամուսնու թշնամին էք»։

Նա արագութեամբ ոտքի կանգնեց։ Նա կորցրեց իւր բռնի ստանութեան վերջին կաթիլը։ Դողդոջուն ձայնով և շնչասպառ արտասանեց.

—Թող որքան կամենում են թաղցնեն, բայց ես մարդկանց աչքերի մէջ կարդում եմ նրանց հոգին, նրանց սրտի վիճակը, նրանց դժբաղդութիւնը...

Եւ, մի վայրկեան շունչ առնելուց յետոյ, աւելի յափշտակած աւելացրեց.

—Իմ դադափարները իմ սրբութիւններն են, երբեւեմ եմ նրանցով, որ իմ սրտում կաջ միայն ցաւակցութիւն, անկեղծ բարեկամական ցաւակցութիւն։ Տիկին, ես տուտ կասէի, բայց չը դիտեմ սուտ ասել, ես կը կեղծէի, բայց վարպետ չեմ կեղծելում. ահա ինչն է ստիպում ինձ ձեր երեսին ասել այն, ինչ-որ ուրիշները կը թաղցնէին...

Այս խօսքերը նա մի այնպիսի ներշնչւած հոգով էր արտասանում, այնքան անկեղծութիւն և ազնւութիւն էր բուրում նրա զէմքից, ձայնից և ամբողջ էութիւնից, որ Պայլանէն չը կարողացաւ ոչ վիրաւորել, ոչ հակաճառել։ Նատենում էր իւր առջև մի մարդ, որ ոչնչով չէր նմանւում այն բոլոր մարդկանց, որոնց մինչև այդ օրը նա հանդիպել էր։ Մի մարդ, որը որքան համարձակ, աներկիւղ և

մինչև անգամ յանդուգն լինէր, այնքաննրա հոգին բարձր էր, սիրտը անարատ և խելքը անշեղ, կտրուկ, նա այդպէս զգաց, և յուզւեց, նա այլ ևս չը կարողացաւ պաշտպանել, կեղծել, թագցնել իւր դժբաղդութիւնը, Եւ ինչ օգուտ, քանի որ պէտք է նորից ստէր նրա առջև և նորից ցոյց տար իւր հոգու տկարութիւնը:

Զգացած մինչև հոգոյ խորքը, նա գլուխը դարձեալ թեքեց կրծքին և կամացուկ արտասանեց.

— Ես հաւատում եմ ձեր ազնւութեանը...

Նոյն վայրկեանին նա խօսքը ընդհատեց և իսկոյն ոտքի կանգնեց, նա դողում էր, նա մի տարօրինակ երկիւղի մէջ էր: Կարծես, մի բան էր արել, որ չը պիտի անէր, մի համարձակ, մի վերին աստիճանի պատասխանատու քայլ, որ, միևնոյն ժամանակ, ցոյց էր տալիս նրա հոգու ոյժը և կամքի ինքնուրոյնութիւնը: Նա նայեց դետնին, ապա գլուխը բարձրացրեց: Կարծես, նա ուզում էր խօսքը կիսատ թողնել և հեռանալ, բայց տատանւում էր:

Այն ինչ՝ Դիմաքսեանի սիրտը լցւել էր ասպետական հպարտ զգացումներով: Այն կինը, որին պաշտում էր, որի պատկերը մի քանի տարի շարունակ չէր հեռանում նրա մտքից և աչքերից, վերջապէս, ասում է, թէ հաւատում է նրա ազնւութեանը: Նա չէ մերժում նրա բարեկամութիւնը, չէ վիրաւորում նրա պարզախօսութիւնից: Ինչ անսպասելի երջանկութիւն:

Տիկինը լուռ մեկնեց նրան իւր ձեռը: Նա պատրաստ էր խոնարհւել և համրուրել այդ ձեռը ինչպէս մի սրբութիւն: Բայց այդ անկարելի էր, բնական ամօթխածութիւնը մի անգամ ևս կաշկանդեց նրան: Եւ նա, ջերմագին սեղմելով Գայիանէի ձեռը, ասաց.

— Արդեօք, ես ձեզ վիրաւորեցի:

— Ոչ, ընդհակառակը, դուք ցոյց էք տալիս ինձ ձեր բարեկամութիւնը: Ծնորհակալ եմ, եթէ երբէք չէք շեղւիլ բարեկամութեան շաղից և աւելի...

Դիմաքսեանը ընդհատեց նրա խօսքը, մի ցնցողաբար շարժում գործելով և արտասանելով.

— Տալիս եմ ձեզ ազնիւ խօսք՝ երբէք չը շեղւել...

Եւ մնալով միևնոյն տեղում, աչքերով մինչև ամառանոցի դռները ուղեկցեց Գայիանէին, որ հեռանում էր արագ քայլերով.

Երբէք չը շեղւել, կրկնեց նա մտքում, ոչ, չեմ շեղւիլ, պաշտելի արարած, որովհետեւ միայն քո բարեկամութիւնը կարող է ինձ երջանկացնել...

ԵՐԿՐՈՐԴ ՄԱՍԻ ՎԵՐՋԸ: